

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG,
M. J. EISEN, O. LOORITS, J. LUIGA, J. MARK,
J. MÄGISTE, E. NURM, A. SAARESTE, FR. TUGLAS

TEGEV TOIMETAJA J. V. VESKI

KAHEKÜMNE-ESIMENE AASTAKÄIK
1927

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1927

XXI AASTAKÄIK

№ 5

1926. a. eesti proosakirjandus¹⁾.

Möödunud aasta rohkes kirjanduslikus toodangus moodustab jutustav proosa ülekaaluka osa. Kui aasta oli üllatavalt rikas, siis on ta seda eeskätt proosa tõttu. Muidugi pole see kõik 1926. a. tulemus, sest kalendri poolt pandud piirid pole siin määravad. Elevust ja küllust oli aga läinud aastal küll märksa rohkem, kui oleme seda näinud muidu, ja seda mitte ainult raamatute trükkimise mõttes, vaid viimasel ajal pakuvad kirjanikud tõesti eriti intensiivselt. Neil on ütelda ja on anda.

A. H. Tammsaare romaan „Tõde ja õigus“ tekitas kirjanduslikus ja mittekirjanduslikuski publikus elevust kõige pealt oma ulatusega, sest suuruslik ülekaal äratas tähelepanu ja aukartust. Teiseks on seltskonnas igatsus pikemate, meie igapäevasemat elu kajastavate teoste järele. Nii on mõningad teose sisemisest väärtusest mitteolenevad tegurid aidanud palju kaasa raamatu menule. Igatahes on tõsiasi, et „Tõde ja õigus“ on otsekohe peale ilmumist saavutanud seltskonnaga väga läheda kontakti: selle romaani olemisel on mõte, ta pole praegustes oludes poolsurnud ega alaealine või erak, vaid juba aktiivne tegur meie kultuurielus.

Mida pakub aga „Tõde ja õigus“, arvestamata jättes tema lehekülgede arvu?

A. H. Tammsaare romaan on eluvaatlus läinud sajandi viimseilt aastakümneilt isesuguses kolkas, nimega Vargamäe. Tulunduslikud olud Vargamäel ei ole tervele Eestile üldiselt tüübilised: raamat isegi vihjab, et väljaspool Vargamäge on viljakam pind ja edukam elada. Nii oleksid koha mõttes tegevuse tingimused küllalt iseäralised, üksikult ettetulevad, ning ühtlasi ka pessimistlikud: kus pole alust, seal on raske võrsuda millelgi elurõõmsal ja elujõulisel.

1) 24. apr. s. a. Eesti Kirjanduse Seltsi aastakoosolekul esitatud referaat.

„Tõe ja õiguse“ eluvaatlus on läbi viidud väga eepilises toonis: ei ole märgata, et autor ise elaks tundeküllaselt kaasa, et ta pooldaks või eitaks midagi teravalt. Ainult mõnes kohas tuleb see ilmsiks, nagu Andrese seisukord esimese naise surres, Jussi armastuslood j. t. ja siis episoodid lastest. Viimased hõõguvad suurest kaasatundest ja julustuse toon muutub neil puhkudel lüürilisemaks. Üldiselt aga jääb romaanis autori suhtumus tegelastesse täiesti varjatuks. Seetõttu on vähem soojust, lugeja kaasaviimist, mis võib teha raamatu alul igavaks, senikui ollakse vallutatud raamatu sügiselisest selgusest ja pildiküllusest. Mõõda minnes olgu tähendatud, et romaanis on vähe peategelaste sise-elu eritelu, ja see teeb üldise meeoleolu erapooletumaks ja jahedamaks.

Osalt eepilisest toonist oleneb ka loodusekirjelduste puudus: need on ju tihti meeolelu kandjaks. A. H. Tammsaarel on loodusekirjeldused mõnelauselised ja ainult pildi täienduseks, viimistlemiseks. Teisest küljest on objektiivne eluvaatlus toonud terve rea proosalisi pilte ja sõnu, mida harilikult nimetatakse ebaviisakaiks. Raamatki pole tihanud neid tuua tervena, vaid on pannud kohatäiteks punkte. Pole kahtlust, et need sõnad oleksid võinud ära jääda.

„Tõe ja õiguse“ laiaulatusliku ja objektiivse elunägemise peamiseks tulemuseks on romaani tegelaste kujutus. Tegelasi on palju ja nad on kõik elulised ning omapärased. Nad on joonistatud teravate piirjoontega, ja kui tegelane ei esinegi palju, ometi esineb ta elava luimesena ja ühtlasi isikuna. Näit. on sulane Jaagup väga kõrvaline kuju, kuid ta on omapärane ja lihast ning verest: mõnede üksikute iseloomukate joonte kaudu on see poiss saanud elusaks omaette isikuks.

Teiseks on tegelased orgaaniliselt ühenduses külalaeluga ja eriti just Vargamäega. Kohalised tingimused on kõigile vajutanud pitseri: nagu elaks tõepoolest Vargamäe kui suur tervik ja inimesed oleksid selle avaldused. Näeme puhast maaelu, kus linn on veel mulnasjutt. Tegelaskond ei sünnita küll ühises rütmis liikuvat hulka, see on katkeline ja isekas rida inimesi, kuid ometi on nad kõik pärit eesti küllast.

Kujude terav iseloomustamine ja elulisus, siis teiseks puhtal kujul külalaelu nähtused teevad kogu romaani väga omapäraselt ilmekaks, reljeefseks ning lugejaskonnale oma-seks, eestipäraseks. Andresest, Pearust peale kuni lasteni — kõik nad on meile arusaadavad, tuttavad ja lähedased.

Ometi on „Tões ja õiguses“ vähe läbi viidud tüübilist. Andresel on küll palju sarnasust suremiseni töötava eesti peremehega, kes üle kõige hindab talu head käekäiku, kuid ometi pole ta niisuguse maamehe tüübiline kehastus: tal on rida tähtsaid erivusi, nii laadis kui püüdmistes, mis teevad ta väga ühekordseks isikuks. Näit. kemplemismania, peksmistungid, sisemine karedus jne. Kuigi Andres on ehk mõistuse loodud rohkem kui ükski teine, ometi pole ka siin tegemist tüübilise nähtusega, vaid ühekordse isikuga. Mis puutub üldse tema vaimlise koosseisu, siis on sellel vastakaid, üksteisele vasturääkivaid jooni; kuid see teeb teda elulisemaks.

Ka Pearu ei paku teistega jonniva peremehe tüübilist kuju: temagi on kaunis isepärane. Tal on terve rida omadusi ja tegusid, millega saab hakkama ainult Pearu. Muu seas rehnutipidamine kui kunst kunsti pärast on juba haruldane ja ka vaesel Vargamäel tundub ta luksusena, nagu on terve Pearu elu põhjendamatult hõlpus. Pearu on aga üldiselt eluvõimas romaani tegelane.

Nii siis oleksid „Tõe ja õiguse“ tähtsamad tegelased rohkem üksiknähtused kui tüübilised maaelu kehastused. Isegi Sauna Madis pole ainult saunamees, vaid tal on kaunis ainulaadne elufilosoofia.

Romaani tegelased ei liigu mingi ühise konkreetse eesmärgi ümber. Autor ei ole alla kriipsutanud mingit ideed, tegevustik pole hingestatud mingisugusest ühest püüdest või tungist. See on tõesti objektiivne eluvaatlus, elunägemine, sest mis üldine idee siis valitsekski harilikku külaelu.

Kuid „Tões ja õiguses“ pole ka peategelast, kelle ümber kõik sisuliselt kontsentreeruks. Pole inimest, kelle saatus oleks valitsevaks keskkohaks. Vargamäe Andresest räägitakse kõige rohkem, ta on aga ainult tehniline romaani selgroog, ainult ruumiliselt ja ajaliselt on muu tegevus olenev temast. Ka pole juhtivaks nähtuseks Andrese ja Pearu kemplemine ega Pearu ise. Andres ja Pearu on küll tegevustiku peakandjad, kuid nad ei valitse ega juhi kumbki romaani üldarengut. „Tõe ja õiguse“ tegelased on küll üksteisega koordineeritud, mitte aga subordineeritud. Näit. on Jussi traagika omaette väljaarendatud romaaniosa; Andrese elu valgustamise pärast võiks olla see märksa lühem.

Üldiselt võiks romaani ehitust nimetada episoodiliseks. Siin kerkivad nagu ühe aja ja ühe kohaga seotud mälestused esile. Armastusega antakse edasi üks sündmus teise järele, pildid tulevad kujukad ja üksikasjalised, kuid pole

suurema pingega tendentsi, pole jõulist elavat ideed, mis kõike valitseks. Midagi on küll, kuid see on põhjas, seda peab otsima.

Ongi siis loomulik ja arusaadav, kui üksikud osad arenevad välja omaette, kui kõrvalised sündmused esinevad üksikasjalikult ja pikalt. Näit. on Indriku kooliskäimine mingi katkend, mis täiesti erinev, ja Madise filosoferimine on tüütavalt pikk. Ka kordamised oleksid väga arusaadavad mälestuste ajalises esilekerkimises. Ei tule väita, nagu oleks „Tõde ja õigus“ rida mälestisi, sest esiteks on märgata palju intellektuaalset kompositsioonilist tööd ja teiseks on see biograafiline küsimus, kuid mälestiste esitamisele on ikkagi väga palju sarnasust; näit. Pearu majapidamine võib just mälestiselaadilises kujutluses esineda nii hõlpsana.

Episoodlikkuse kaudne nähtus on asjaolu, et kuigi „Tõde ja õiguse“ sisu on ainult külast ja ühest piiratud kohast, omeli ei tekita romaan tervikulist küla-õhkkonda: lugejale ei kerki silmade ette mitte küla kui ühtlaselt pulseeruv ühik, vaid üksikud isikud ja nende vahekorrad. Ka ei esine Eespere ehk Altpere talu elava ühikuna. Kõiges on midagi katkendlikku, kuigi ajas ja kohas on ühist. Tihti koosnevad peatükid erinevaist, põhjuseliselt mitte seotud lookestest; näit. 11. ptk. — 1) peremehe kurbus viletsa vilja üle, 2) Mari ja Jussi vahekorda käsitlev lugu, 3) kemplemised Pearuga. Kui esimese ja teise teema vahel on siduv üleminek, siis pole seda 2. ja 3. vahel enam mitte. Peatükki hoiab koos ajaline ühtlus. Romaani pildirikas kroonika oleks võinud lõppeda varem; praegune lõpp tundub vägivaldsena, juhulisena.

On palju öeldud, kui nimetame „Tõe ja õiguse“ perekondlikuks romaaniks, sest perekond ei ole siin ulatuse mõttes mitte tähtis ja ei kujutata ka teatava perekonna saatust omaette eesmärgiga. Teiseks pole ta ka ühiskondlikuks romaaniks küllalt täiuslik: sedagi eesmärki pole A. H. Tammsaare teosel. Sellest ongi arusaadav, et pole üksikasjalisemat miljö kirjeldust ega ole ka mõjuvamaid loodusepilte. Autor on ikka rippunud üksiku tegelase küljes. Kui näit. on sündmustik kõrtsis, siis ei nähta mitte niipalju üldist pilti kui Andrest ja Pearut. Imestama paneb, et räägitakse palju kohtuskäimisest, kuid et see on refereerimine ning pole vahetult üldse näidatud kohut.

Kuigi neid ajaliselt ja kohaliselt seotud sündmusi ei valitse, nagu eespool öeldud, mingi idee aktiivselt, siiski on midagi, mis ideeliselt on kõigele suunaks. Autor ei

kirjuta mitte ainult kroonikat, vaid tema illustreerib teatavat nähtust. See on eluvõitlus Vargamäel. See ei esine mitte kui elatud elu tulemus, vaid ülesanne omaette. Tuleb ilmsiks jõuline eneseteostuse-tung, nii vanal kui noorel Andresel, nii Jussil kui Indrekul. Pearugi kemplemine on enese võimete maksmapanemine.

Muule aluseks on tulunduslik võitlus. Andrese elu — see on põlluga maadlemine, millel pole algust ega lõppu. Kõik vaimline on tulundusliku olukorraga seoses. Vargamäe inimeste elu terves ulatuses sõltub nende maalapist. Madis avaldabki selle mõtte:

„Vihukse ja Vargamäe ei tunne küll pühakirja, aga ometi on neil ainuüksi õigus, sest nemad ise oleks nagu puht pühakiri, nagu puht jumala sõna, nagu puht jumal ise. Mis nemad tahavad, ütlevad ja teevad, see on õige ja jääb, võitle selle vastu niipalju kui tahad“ (490. lk.).

Vargamäe on tänamatu alus eluvõitluseks; seepärast on romaan põhitoonilt ka küllalt pessimistlik: palju variseb siin kokku, palju mureneb maapinna ja inimeste eneste tõttu. Öitsvat ja rõõmust elu aga ei näe.

Nagu tegevuskoht ja tegelased pole valitsevalt tüübilised, ei tarvitse ka see tulemus olla maksev Eesti elus laias ulatuses.

„Tõest ja õigusest“ erinev on Mait Metsanurga „Jäljetu haud“. Kui esimene on eepiline, siis on teine inimese rabelev sise-elu; kui esimene on lai, tervet ümburst haarav ja mitte eriti kedagi jälgiv, peatub teine ainult ühel; kui esimene ei jaata ega eita midagi teravalt, on teine äge parteivõtmine. Ometi on nad mõlemad elava inimese heitlus ümbrusega.

Mait Metsanurga „Jäljetu haud“ on päevaraamat mitte just niipalju väliselt kui sisuliselt. Kirjutamismoment on sisu ajaga alati sammu pidav: autor paneb kirja selle, mis tal praegu meeles liigub — olgu siis need mälestised endiselt ajult, parajasti möödunud sündmustest või praegused meeolud ja mõtisklused. Valitseb täielik intiimsus, räägitakse südame pealt. Ei ole siis ime, kui ette tuleb teataval määral kordumist ja viimistlematust: sisu pole mitte proportsiooniliselt jaotatud, pole tahetud anda tektooniliselt voolitud tervikut, vaid on mõtted nende tekkimise esialgsuses. Toodud päevaraamat on rääkimised enesega, on pihtimised enesele. Seepärast vähe olude kirjeldust ja välissündmuste jutustamist.

„Jäljetus hauas“ pole siis ka eesti kommunistliku võitluse kirjeldusi; on nimetatud sündmusi, on nimetatud

organiseerimist, ettevalmistusi, kuid lähemalt pole neid kujutatud. Nad erinevad kui üksikud tõsiasjad, mis mõjuvad päevaraamatu autorisse, nagu mõjub Ahasverus või mõni kitsas peidu-urgas. Ka Raudma kaastegelased pole kirjeldatud politikategelastena, vaid inimestena, kel teatav vahekord Raudmaga. Näit. on Kaaren küllalt aktiivne juht, aga meie näeme ainult, kuidas Raudma sulitub temasse kui naisesse, ja siis väheke ka neid tundeid, mille äratanud Kaarenis tema kommunistlik ülesanne.

Mitmel korral on rääkimist propagandakirjutistest, kihutustööst jne. Kihutustööd kommunismi kasuks ei leia aga otsekohele mitte. Pole ka teoretiseerimist kommunistist jne.

On küll mitmel puhul avaldatud arvamisi kodanliku korra ja kodanlaste üle. Need on aga plakaadihüüded, kuna üksikasjalisem arvustamine ning hinnang puudub. Ja mis plakaadistiilis üteldud, see käib tumeda tõusikluse vastu ja on tingitud inimsuse nõudmisest.

Võib ju olla, et romaani saab kasutada meie poliitiliseski võitluses, kuid „Jäljetul haul“ pole enesel neid ülesandeid. Ta on puhtal kujul ühe isiku psühholoogiline romaan, milles on hoolikalt jäetud kõrvale kõik see, mis poliitiliselt võiks olla aktiivse laadiga. Lisaks sellele on autor eessõnas teravasti alla kriipsutanud, et see olevat kellegi teise, mitte otsekohe tema kirjutis. Kuid et ta sümpatiseerib. Järeleõnas laseb ta sümpaatiat paista täiesti elavalt.

Muidugi on ees- ja järeleõnal ainult väline tähtsus.

Sisuliselt on tegemist Kristjan Raudma päevaraamatu-laadilise enesepiitumisega. Peale intiimsuse, vahetu suhtumuse peab tema rääkimisi nimetama veel otsekoheiseiks ja avalikeks, sest avaldatakse elamused hea ja halvaga, nii kuis nad olid: kui seejuures jääb midagi varjatuks (ja seda tõepoolest jääbki), siis on see juba Raudma loomupärasus.

Raudma rääkimised enesega avavad tema sise-elu.

Mis puutub kommunismi pooldamisse, siis on see ammu otsustatud. Raudma ei mõtle kommunismist analüüsivalt ega hindavalt. Ta on, selle poolt, ta tahab viia sotsialistlikku korda võidule, tema sise-elu lainetused ei olene poliitilistest pooldamistest.

Põranda-aluse juhina on Kristjan Raudma kohusetäitja, keda nähtavasti otsekohe ei juhi keegi väljastpoolt, kes on küllalt iseseisev, kuid kes neis tingimustes juhina on vähe-loov. Tema ei otsi kangekaelselt teid, kuidas viia prole-

tariaati võidule, ta on selle ülesande teostamisel jõuetu, kuigi seda ei taha tunnustada, ja teeb enesele iroonilisi etteheiteidki. „Tuld ja tõrva, verd ja verevat värvi, dünaamiiti ja meliniiti“ võib ta oma agitatsioonikirjutistesse panna, kuid ta pole pealik, kes võidaks. Kr. Raudma on liialt ametis enesega.

Tema on alalises otsimises. Ta juurdleb ja saab aru. Ta kaalub, kahtleb ning suudab hinnata Kristust ja Himaalaja prohvelteid. Raudma on ses mõttes elav vaim, elus inimene, kes ei kohku isegi pooldamast näiliselt vastakaid vaateid.

Inimesväärtuse saavutamine, inimesena teotsemine maa-keral, see on temale üle kõige. Sotsialistlik kord ennustab temale neid võimalusi täiel määral ja see peab võitlustahte teraskõva. Kuid ta pole mures, kuidas elavad edaspidi teised, vaid ta on ametis eneseanalüüsiga. Kõlblusevaated oma üksikasjus esinevad temale lahendust nõudvate probleemidena. Ta armastab Kaarenit ja see mõjustab suurt osa tema elust ning on tihti põhjuseks rääkimistele enesega.

Nii pole ta oma hingelaadilt teo-inimene, kes oleks aktiivne, tungides teatud konkreetsele eesmärgile. Ta näit. kadestab Kabbalit, kes on piiratum ja asjalikum. Ta heidab enesele ette, et ei suuda korteritki muretseda ilma teiste abita.

Kuid Kristjan Raudma on tahet pingutav, on end sundiv ning valitsev. Igal pool paneb end maksma intellekt, kes hindab ja kontrollib. Tema tahe on teinud ta sääraseks, nagu ta on. Tahe ja analüüsiv intellektiosa on teinud muu enese orjaks. Raudma ei ole harmooniliselt funktsioneeruv vaimline tervik. Seepärast on ta ka vähe produktiivne.

Tundeilm ei saa küll juhtida Kristjan Raudmat, kuid annab end ühtalati tunda. Tema tegusid mõjustavad tihti tunded, ja kui ta mõnikord tundide ja päevade kaupa juurdleb teatava küsimuse kallal, siis on erutajaks ikka tunne. Ta valitseb küll ennast niipalju, et ei lase saada tunnetel peremeheks, aga selleks enesevalitsemiseks kulub niiviisi asjatult palju jõudu ja teised teod jäävad veretuks.

Tuleb ka veel arvesse võtta, et füüsiliselt on Kristjan Raudma üle töötanud, enesest välja pigistanud kõik mahlad. See on täiesti ebanormaalne inimene. Ta ergud on läbi põlenud, kõik hoidub koos ainult enesevalitsemise raudse rusika tõttu.

„Jäljetu haud“ annab arenenud ja vaimliselt kõrge pinge all elava inimese elu tulemused. See isik pole iga-

päevane ega kõigile kergesti arusaadav, kuid inimese eluhinnanguna on ta mõjuv näide. Teiseks on Raudma ellu-suhtumus ja ilmavaade pika arenemistee läbi käinud ja on seepärast tuumakas.

Ka Sophia Vardi romaan „Haabvere“ tahab olla mõtterikas ja sisurohke. On antud haritud naise saatus, mis iseenesest vahelduv, katastroofidega ning abielu õnnesadamasse jõudmisega. On asutud lahendama probleeme mehe ja naise vahekorrast, naise eneseteostusest, perekonnast, ka ühiskonnast jne. Ühe sõnaga, küllalt sündmustikku ja küllalt palju mõtteid.

Autori pooldamised seejuures arenevad tihti targutusteks, ilma et oleksid harmoonilised niikuinii kuivavõitu sisuga. Kui näit. väideldakse mehe ja naise vahekorra üle, usuliste tunnete üle jne., siis tahavad need olla veenvad ja tõhusad, kuid tegelikult on nad ühekülgsed, esialgsed ning mitte kooskõlas muuga. On tahetud anda rohkem, kui tõeliselt on antud.

Sama ülepakkamist võib osutada kogu sündmustikus. Agnes Pritti elukäik on küllalt otsitud: paruni sohilaps, aadlikkudega kokkupõrkamised ja selle tagajärjel tutvus sotsialismiga ning selle pooldamine; laps suvitavalt kindrali naisevennalt ja selle kangelaslik kasvatamine; näitelavalik ja ärilik abielu sotsialist Vilemiga ning oma esimese, kindrali perekonnast päritud armastuse leidmine. Kuigi üldiselt on esimesel kohal armuvahekordade eritelu, ometi on Vilemi ja Agnese abielu nagu teatavas ürikerteris elamine: selle lõpplahendus tuleb väikestest põhjustest ja läheb väga kergesti, otsekui oleksid kaastegevad inimesed üpris tühjad ja keсталised. Tegelikult pidi olema aga see eluküsimus mitmele.

Samasugune pingutatud olek valitseb muuski: peale Agnese ja Vilemi on teised tegelased katsutud võtta kõik nn. kõrgemast seltskonnast. On püütud anda erakordset, suurejoonelist. Kuid need suursugused tegelased on jäänud vaid kohatäiteks. Ja mis puutub nimesse, siis on need ebaharmoonilised, ebakõlalised ning suurel määral otsitud.

Üldiselt valitseb ülepingutus ja selle tagajärjel tervikusetus ning veretus, kuigi on oma jagu sündmustikku ning mõtteid ja ses suhtes võib see toode pakkuda lugejaskonnale teatavat sisukustki.

August Mälk'i „Kesaliblik“ on armastusromaan suvitamise tagaseinal. Tiisikushaige noormees annab edasi mina-isikus oma suviseid elamusi kuski mere ääres kodumaal.

Armastuse-kolmnurga sünnitavad siin autor ja kaks noort naisolevust. Üks neist on kohaliku pastori perekonnas asuv Krista, ühtlasi vastlaulatatud proua, kelle mehest ei näi olevat asja; peale selle asub see mees praegu linnas. Krista on elamistjanunev, arenenud, noor ja pakitseb tundeist. Ta paistaks nagu demonliku naisena, kuid tegelikult on ta hellitatud plikast-proua, kes näib olevat kiindunud loo jutustajasse ülemäära ja põhjendamatult.

Teine on alles plika igapidi, lõpetanud küll keskkooli 6 klassi, kuid alles looduselaps.

Aksel Lein armastab ühte ja armastab teist ning kannatab. Ta pakub enesest peenendatud tundega noormeest, kellest tegudes pole asja. Haiglane ja äbarik. Seepärast siis on armuintriiigid meeleoludes vibreeruvad, kuid üldiselt haprad. Kaks suuremat sündmustiku tõusu — katse tappa Krista mees ja Krista lapselugu — tunduvad koguni ebasobivaina ja tehtuina. Teiselt poolt ei anna kumbki neist tähtsast asjaoludest kuigi tõsiseid tagajärgi. Nii siis on romaani intriigiareng väikeseljõuline, meeleolu pisikestesse lainetesse uppuv. Peatähtsus on jutustaja haiglaselt tundlikus ja toimimisvaeses meeleolutsemises. Õige palju on minnalaskmist: et olgu, et las läheb, nagu olud viivad. Seejuures õhkamist, oma tunnete sügavuse allakriipsutamist. Ühe sõnaga, armatsemisromaan suvel mere ääres, dekoratsiooniks päikesepaistelise maastik.

August Mälgi „Kesaliblik“ on esteetitseva noormehe tunnete eritelu, ta on intiimne ja mitte hulkadele, vaid üksikuile. Hulkadele kirjutab tahtlikult ja teadlikult Olaf Rood, kellelt ilmunud kaks jutustust: „Bertil Holmqvist“ ja „Uulu“. Kriminaalnovellid ja romaanid on leidnud ikka lugejaid: nad on tegevusrohked, intriigirikkad ja põnevalt liikuvad. Kuigi võidakse olla sedalaadi kirjanuse vastu ka eitaval seisukohal, ometi väärub ta ka tunnustust.

Olaf Roodi jutustustest on „Bertil Holmqvist“ meile võõrastes oludes, „Uulu“ aga toimib kodumaal ja on seotud tuntud kohtadega. Seepärast on viimane lugejaskonnale omasem.

Intriigi ajab Olaf Rood salapäraseks ja keerukaks; intriigi areng on tihti sepiitsetud, nii et viimane asjaolu kohe on tunda. Põnevus saavutatakse sellega, et jäetakse mõned asjaolud salapäraseks, ilma et neil seda omadust tarvitseks palju olla. See äratab huvi, kuid lahendusel toob kaasa ka pettumuse. Mingi juhuslik ühtesattumine, arusaamatus toob kaasa põneva otsimise, lõpuks aga palju

kära, vähe villu. Võib-olla oleneb see püüdest, olla moraalselt kõrgel järjel, sest nagu eriti „Uulus“ näha, on püütud anda värviikkaid loodusepilte ja kriminaalne alus on küllalt süütu ning väike. Intriigi saavutamiseks on Olaf Roodil veel võte, et ta kuhjab palju üksikasju. Kahjuks aga ei mõju need kogusummas psühholoogilise tervikuna.

„Uulu“ kohta olgu veel tähendatud, et siin on vähe otsekohest tegevuse kirjeldamist, mille asemel antakse sündmustik edasi tegelaste jutustuse kaudu, mispärast kaob värskust ja langeb põnevus. Loodusekirjeldused tahavad olla küll poetilised, aga nad on üle soolatud üksikasjade kuhjamisega ning tüübilisusega: esinevad kui mõned hoolikad piltpostkaardid.

Olaf Roodi nimetatud raamatud on turukaup: nad on kirjutatud suurtele hulkadele, arvestades nõudeid ja minekut. Kuid nad pole alaväärtuslik küll mitte, sest kuigi tendentsid on turulikud, on realiseerimine siiski teatud maitsega, ja kui keegi tunnustab kriminaalkirjandust üldse, siis peaks ta seda tegema heameelega ka Olaf Roodi ulatuses:

Ka Oskar Luts on kirjanik, kes tabab hulkade nõudeid ja kirjutab keskpärasele hulgatele. Juba aine on tal äripäevane ja tegelikus elus igal sammul ettetulev. O. Lutsul on küll omad arvamised ämma kohta, mehe ja naise vahelise armastuse kohta, need on tal aga šablooniliselt läbi viidud ja esinevad ka väga tüübilisel kujul. Meestegelane on tal allakäiv, kuigi mees muidu paistab olevat kindel ja eluvõimne: ikka on saatus, kes teeb mehe labaseks. Ka inimeste vahekorrad võtavad O. Lutsul ikka labase, agulilise ning murenemisele kalduva kaju. Nii siis oleks O. Luts meie kõrgema äripäeva kirjanik, kes sisult ei paku isikupärast, vaid rohkem üldist.

O. Lutsu väljendusviis on hulkadele vastuvõetav: see on pildirikas veste, mis vuriseb alatasa edasi, kriipsutades üksikuid sõnu alla.

Kuigi O. Lutsul pole juba hulgal ajal enam midagi suuremat ütelda, hinnatakse teda, sest ta oskab kõige pealt huvitavalt ja soravalt jutustada. Teiseks on tal alati ühtlane ning elav faabula ja need kaks omadust kindlustavad tema seniseile raamatuile mineku. Kuid üldiselt on O. Luts jäänud pinnapealseks, kordab seda, mis ta juba varemini ütelnud. On märgata allakäimist, mitte aga tõusu. Isegi tema kiidetud produktiivsus jääb viimasel ajal teistest maha. 1926. aastal ilmutas ta „Olga Nukruse“ ja „Ants Lintneri“, viimane on aga küllalt väike ning ühtlasi vähese kaaluga igapidi.

„Olga Nukrus“ on sündmusrohke jutustus sõja-aegsest äripäevast. Peale nimategelase ja temaga ühenduses olevate isikute saatuste kujutamise on veel kaunis lai läbilõik tolaaegsest seltskonnast ning selle närususte hinnang. Niiviisi esineb „Olga Nukrus“ sisuka raamatuna, kuna aga „Ants Lintner“ on väga üldjoonine: ei ole seal tabavaid jooni üliõpilaste elust ega äbariku abielu kujutust; teema on lai, lahendus aga väga katkendlik ja pinnapealne.

Lutsust veel vestelisem võib olla Richard Roht, kellelt ilmunud kaks raamatut: „Jutud Kõrrekülast“ ja „Imelikud juhtumused Tatriku alevis“.

R. Rohti jutustusviis on kuulujuttude edasiandmise sarnane. Autor ütleb mitmel korral, et räägitakse, kõhistatakse, ja siis jutustab ise, mida kõhistatakse.

Suhtumine tegelastesse on pilkav, väljanaerev — külajuttudes vähem, alevijuttudes rohkem. Kui veel juurde arvata ladus sõnaseadmine, siis võib Rohti jutustamisviisi neis raamatuis seada paralleeli eitede keelekandmisega.

Vahetevahel võtab veste isa Jannseni mängleva lauseehituse laadi. Näit. „Triigi Mihklis“:

„Harilik küla, harilik elu — ja jutul lõpp.

Aga pole ühti nii.“

Ning siis algab jutustus pärast esialgset edvistamist.

Tegelasteks on mahakäinud külainimesed või jälle väikekodanlised äbarikud alevist ja viinajoomine. Külast esineb ikka vanatüdruk ning lisaks lapsega: see on Rohti sümpaatlikum kangelane. Ja ideena rõhutab autor, et needki pilgatud isikud elavad ning armastavad.

Ennemalt tarvitas R. Roht lõuna-eestiliste ainete puhul murrakut, kuid kõnesolevais raamatuis ei tee ta seda mitte; vastasel korral oleksid tema jutustused veel labasemad.

Olaf Rood, Oskar Luts ja Richard Roht on 1926. a. oma pilgud heitnud lugejaskonna lihtsamate elementide poole: nad tahavad pakkuda ajaviiteks lugemiseks ja väheka mõtlemiseks ning lõbuks. Neist kõige tõhusam ning sisukam ja eesmärgilt kõrgem on O. Lutsu „Olga Nukrus“.

Neid autoreid iseloomustab sorav veste ja üldine kergus. Raskemad oma väljendusvormilt on Karl Rumor, Richard Kullerkupp ja Liisa Perandi.

K. Rumor on avaldanud pikema vaheaja järele novellikogu „Mürgine vili“, mis sisaldab töid 1919.—1926. a. Ained 1905.—1926. a. vahemailt: poliitilised vangid, ilma sõja olud, Vene revolutsioon, vabadussõda, 1. detsembri laadilised mässud. Tihti esineb kunstiliste kalduvustega mõtisklev mees.

Novellide väljendusvorm püüab püsida kõige pealt teatava sündmuse pildikas edasiandmises. Tähtsam muust on olude iseloomustamine, kuna tegelaste karakteristika on alles teisel plaanil. Erilist vormitüüpi need novellid suuremalt osalt ei paku, nad on rohkem kirjanduslik refereerimine olnud asjust ning olukordadest. Nende olukordade kirjeldamisse on aga koondunud palju tähelepanekuid ja ka hinnangut, mispärast Rumori novellid pakuvad kaunis palju praktilisele mõistusele, seejuures aga ka laialivalgavat filosoferimist ja kohatist tundetsemist.

Erilisema sisuga on „Lumises tundras“ ja „Veritähised“. Esimeses kirjeldatakse poliitiliste vangide põgenemist ja oma kaaslasile appitõttamist läbi laia tundra külmas ja virmaliste valguses. Teine haarab meie lähemat minevikku: peale kommunistlikku mässukatset on alevi kellasepa Pääsukese juures redus tahtejõuline fanaatiline mässutegelane ning haavatud noormees, kes alles roheline, kuid vaimust vahva. Urmaaker on ise aga kõige tüübilisem astla vastu üleslööja väikekodanlane. Nad hukuvad vastuhakkamisel ja igaüks iseviisi. Kommunistide mässutsemise ühest faasist annab see novell terava ja iseloomuka pildi. Ühtlasi on ta ka kõige vormiühtlasem novell kogus.

Richard Kullerkupu „Tinased tähed“ on valik autori novellide hulgast üldse. R. Kullerkupp on esinenud ikka teisejärgulises ajakirjanduses ja ta pole senini pakkunud midagi, mis oleks äratanud kuigivõrt üldist tähelepanu. Käesolev kogu on aga autorile kaunis iseloomustav, sest ta on mitmekesine ja pakub toodangu paremat.

On näha, et R. Kullerkupp kannatab ning kirjutab ja tahab niiviisi luua. Paljud novellid tuletavad meelde otse biograafilist intiimsust ja neis on teravat ellusuhtumist ning olude hindamist. Need novelletid on ühe isiku elamise kokkuvõtted: nad pole mitte lennukad olude kirjeldused või inimeste karakteristikad, vaid avaldavad autori ilma-vaatelist käsitust.

Kogu „Tinased tähed“ avaldab küll kaasaenamist ja koguni kannatamist, kuid kõiges selles on vähe originaalsust, differentseeruvuse mõjuvat sügavust, selle asemel aga on lihtsameelsust ning kängumist ja tundub suurt tahtmist luua kunsti. On pingutatud oma võimeid, et anda ilusat ja tuumakat, kuid seda pole suudetud saavutada. See-pärast siis on mitmed novelletid ebatervikulised ja ebahar-harmoniliselt mõjuvad.

Liisa Perandi „Sinimäe Eeva“ sisaldab kaks novelli. Mõlemad annavad naise elukäigu, kumbki isetingimustes.

Niminovell haarab naise terve saatuse; on arusaadav, et siis ei ole võimalust peatuda teatava sündmuse üksikasjalisema psühholoogilise eritluse juures, vaid et novell on rohkem sündmuskäigu refereerimine. Teema pole siin erakordne, vaid üpris harilik: rikas ja elurõõmus talutütar ei saa minna mehele, sest alati on mõjustamas isa-ema ja teiste sugulaste arvamised; kui juba vanatüdruku lõhn juures, siis minnakse esimesele kuigivõrt sobivale; järgneb õnnetu abielu. See on kõik harilik, kuid Liisa Perandi annab romantilise lõpu: tüdrukupõlve armastus, kes sant ja olnud vahepeal kerjaja, viib endise Sinimäe Eeva armusadamasse, mille läbi teostub elu faatum.

Niminovell on keskpärane lugemispala, mida iseloomustab tuntud idee: on vale ja vääri abielluda väljaspool armastust; armastus aga annab ka hilises jälleleidmises rahu ja elumõtte.

„Õetapja“ on kaunis erakordse probleemiga: õde tapab magava õe ühiselt armastatud mehe pärast. Sisustik antakse edasi õetapja päevaraamatu kaudu. Nii peaks tagatud olema intiimsus ja ühtlasi alasti tõsiasjad. Ei saa kinnitada, et küsimus esineks kaasaviivalt: igatahes ei ütle ta rohkem kui mõni kohtuprotsessi kirjeldus.

Tähelepanndav on, et sõnastuseviis päevaraamatus on kogu aeg niisugune, nagu oleks seesuguse võinud kirjutada külaharitlane koolmeistritütar. Niiviisi on saavutatud küll päevaraamatu ettekujutatava autori (= õetapja) loomulik stiil, kuid ühtlasi on väljenduseviis ka saamatu, puine, šabloonidesse valguv, õhkav, kokku võttes hariliku külaharitlase ülestähendused, kes võtab seda nagu koolikirjatööd.

Eriti olgu alla kriipsutatud, et loodusekirjeldustes on värve ja asju; need aga kogusummas pakuvad tahtlikult ilutseva pildi. Nii siis algeline ja tendentsiline.

(Järgneb.)

D. Palgi.

Ungari uurimused hõimrahvaste ning algkodu ülesotsimiseks.

3

Olgugi et soome-ugri sihis tehtud uurimiskatsed selgitasid ikka rohkem ungari rahva ja tema keele algupära, püsib türgi-mongoli päritolu aade ometi jonnakalt. Reguly'i

kõrval vaimustab K. Csoma eeskuju teadlaste teatud rühma. Ilmub ka isik, Armin Vámbéry (1832—1913), kelle uurimisreis ja teaduslik tegevus, maha arvatud mõni eksitus, pakub ungari ja türgi-mongoli suhete selgitamisel lõpuks esimesi ustavamaid ning vastuvõetavamaid saavutisi.

A. 1860 Ungari Teadusteakadeemia kirjavahetajaks liikmeks valitud A. Vámbéry sõidab suurema abirahaga Idasse, ülesandel, ungarlaste hõimlasi otsida ning nende algupära uurida. See teekond on täis romantilisi välisefekte, ei puudu ka põnevad avantüürid. Vámbéry sõidab dervišina rõivastunult, vale — Rashid effendi — nime all, mis ei sobi teadusmehele ja otstarbetuks osutuski. Mekka'st tagasi tulevate hadži'dega (muhameedlased, kes Mekka kuulsa Kaaba kivi juures palverännakul käisid) läheb ta Buhaara poole ja hiljemini Kiiva steppidesse, kus temast varemini eurooplane ei ole liikunud. Vámbéryt peetakse igal pool vaga ning püha eluga derviis'iks, mis tema teekonda hõlbustab. Ta õnnistab isegi kuulsa, läänlaste „uskmatute“ vastu armutut Said Mehmed khani. Buhaarast läheb Vámbéry Samarkandi ja siit 1864. a. jaanuaril Teherani.

Pikalt reisilt koju tulnud, tutvustab Vámbéry Ungarit oma kogemustega. Olgugi et tema resultaadid ei ole kõik vastu võetud — ka muutis ta ise oma esimesi arvamisi —, on Vámbéry esimene, kelle teooria türgi-ungari hõimluse suhtes teaduslikult ka arvesse tuleb. Tähtsas teoses „A magyarok eredete“ (Ungarlaste algupära, Budapest, 1882) kuulutab ta, et ungarlased on türgi algupära. Nad osutasid nimelt maavaldamise ajal (IX s. lõpul) oma ühiskondliku ja riigielu organiseerimises peajaslikult türgi rahvaste iseloomu. Türkluse mõju esines nende keeleski. Järgmises teoses: „A magyarság keletkezése és gyarapodása“ (Ungarluse tekkimine ja kasvamine, Budapest, 1895) tunnistab Vámbéry küll soome-ugri algupära võimalust, kuid toonitab, et ugrilased sattusid hiljemini tugeva türgi mõju alla, sest maavaldajate ungarlaste enamik oli vaimliste ning füüsiliste omaduste tõendusel pärit türgi soost või ugri-türgi kokkusulamisest. Säärane määrus vastabki enam-vähem ajaloolisele tõele.

Et Vámbéry oma väiteid osalt muutis, selles etendab suurt osa läinud sajandi 80-ndail aastail Ungaris tekkinud n. n. „ugri-türgi keelesõda“. Soome-ugri päritolu tulisemad kaitsjad, Paul Hunfalvy, Joosef Budenz ja teised, katsusid ümber lükata Vámbéry teooriat, mis neil õnnestuski. Tõesti, puhtkeeliselts vaatekohalt on ungarlased salgama-

tult soome-ugri päritolu, kuid — peab ka arvesse võtma — etniliselt vaatekohalt türklastest tugevasti mõjustatud. Mõned ajaloolased on omaks võtnud ka türgi algupära hüpoteesi.

Oma tähtsa selgitustöö peale vaatamata sai Vámbéry isik ja tegevus Ungaris mitte kõige sümpaatlikumaks. Ta taotleb kõmu ja segab politikat teadusse. Juudi soost pärit, on ta suur rahvuslane: 1848/49 vabadussõja pagulane, Ludvig Kossuth'i aadete pooldaja, äärmiselt Habsburgi vastane ajajärgul, mil Ungari ja dünastia vahekorid heaks muutus.

Juba enne Vámbéryt esineb väike rühm, kes uurib türgi-mongoli suunas. Tema liikmed on peaosalt vabadusvõitluse tõttu maapakku sunnitud dilettandid või avantüristid.¹⁾ Nimetame näiteks krahv Fedor Karacsay'd, kes kutsuti Pärsiasse kindralstaabi ohvitseride ettevalmistamiseks, kindlustuste parandamiseks ning geograafiliste kaartide valmistamiseks. A. 1853 käib ta Samarkand'is ja maalal, kus elasid vanasti türgi soost uiguur'id, keda peeti ungarlaste esi-isadeks. Karacsay katsub selle küsimuse kallal töötada, kuid tagajärjetult. A. 1857 tahab Samuel Décsey Kaukasusse minna, et uurida avaare ning konstateerida, kas on nende ja ungarlaste vahel mingisugust sugulust. A. 1860 otsib Stefan Nogell, aednik, ungarlasi Tigris'e jõe kaldalt. A. 1874 otsib Ladislaus Berzenczey Hiina Džugaariast ungarlaste algkodu. Inglisele, venelastele, hiinlastele ühtlasi kahtlaseks saanud, pöördub ta tagajärjetult koju. Nende „uurijate“ tegevusega selgub lõplikult, et fantaasia ja muinasjutt üksi ei aita hõimlaste ning algkodu uurimisel. Ei ole siis ime, kui „ugri-türgi sõjas“ ugrid võitsid.

* * *

Uurimisreisil käinud keelematerjali, ajalooliste, etnograafiliste, geograafiliste ja teiste andmete korjajate tegevusele järgneb XIX sajandi teisel poolel uue põlve teadusmeeste töö, mille tagajärjel tähelepanu pöördub kogutud ainekute süstemaatilisele käsitlemisele. Lahendatakse detailküsimusi, esineb püüe keeleteadusliku sünteesi poole. Nüüd selgub A. Reguly'i tegevuse tähtsus: tema korjatud materjali väljatöötamisega hakkab Ungaris õitsma soome-ugri uurimistöö, millest võtavad osa kuulsad teadlased.

1) Huvitav on, et XVIII s. alul, Rákóczi vabadussõja järel, esines ka sarnane liikumine ja pärast ilmasõda tuli hõimuküsimus Ungaris jälle päevakorraile, kõikidest endistest liikumistest suuremal määral.

Neist nimetame eeskätt ka Eestis viibinud Paul Hunfalvy't, Reguly'i teadusliku päranduse väljaandjat. Ta sündis a. 1810 Nagyszalóki, suri a. 1891 Budapestis. Õigusteaduse professor, hiljemini Akadeemia raamatukoguhoidja, lugupeetud teadusemees, uurib Hunfalvy alguses türki keeli, kuid pettunult pöörab ta oma tähelepanu soome-ugri rahvaste kui hõimlaste poole. Reguly'i andmete põhjal konstateerib ta, et voguli ning ostjaki keel seisab ungari keelele kõige ligemal, ja sellega on ungarluse algupära, tema hõimlaste küsimus lahendatud. Hunfalvy sellekohased teosed on „A magyarok eredete“ (Ungarlaste algupära, Budapesti Szemle, 1864. a. k.), „Magyarország ethnografiája“ (Ungari riigi etnograafia, Budapest, 1876), „A vogul föld és népe“ (Vogulite maa ja rahvas, Budapest, 1864), „A kondai vogul nyelvről“ (Konda voguli keelest, Budapest, NyK IX¹), viimased eriti Reguly'i ainestiku põhjal. Esimese Eesti laulupeo puhul, a. 1869, käis Hunfalvy ka Eestis. Selle teekonna viljana valmis tal väärtuslik raamat „Utazás a Balt-tenger vidékén“ (Reis Baltimere-maadel I—II, Budapest, 1875), mis ilmus ka saksa keeles „Reise in den Ostseeprovinzen Russlands“ (Leipzig, 1874). See kirjutis on eesti-ungari sidemete suhtes põhjaneva tähtsusega. Siinkohal ei ole meie ülesanne tutvustada tähendatud töö ulatusele ja väärtusele vastavalt seda raamatut, mis peab eeskätt eestlasi huvitama.

Hunfalvy kutsus Ungarisse saksa teadusmehe Joosef Budenz'i (sünd. Rasdorfis 1836, surn. Budapestis 1892), kes vahetas indogermaani keeleteaduse uurimise uural-altai keelte uurimise vastu, mitte ainult heaks professoriks saades Budapesti ülikoolis (1872) teadusmehi kasvatades, vaid ka heaks ungarlaseks, kes kirjutas soome-ugri keeleteaduse alal püsiva väärtusega töid. Loobudes ungari keele türki päritolu teooriast, konstateerib Budenz, et türki elemendid esinevad ungari keeles ainult laensõnadena ja et ungari keel kuulub soome-ugri keelte peresse. Oma teooria viib ta juba nimetatud „ugri-türki keelesõjas“ võidule. Tähtis teos on tema „Magyar-ugor összehasonlító szótár“ [Ungari-(soome)-ugri võrdlev sõnastik, Budapest, 1873—1881] ja „Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana“ [(Soome)-ugri keelte võrdlev vormiõpetus, Budapest NyK. 1884—1894]. Mõlemas teoses on ka vastavad eesti sõnad ja vormid käsitletud. Budenz'i sulest ilmus veel rida töid soome-ugri keeleteaduse alalt.

1) NyK = Nyelvtudományi Közlemények (Keeleteaduslikud Teated).

Paralleelselt võtab ka Soomes hõimu-uurimine sama suuna. Ei puudu ka Eesti esindajad — F. J. Wiedemann, M. Veske, K. A. Hermann. Läänud sajandi 70.—80. aastaist saadik käib keeleteaduslik koostöö eriti Soomes ja Ungaris käsi-käes. Olulised asjad: soome-ugri rahvaste ning keelte algsugulus on kindlaks ja vastuvaidlematuks tehtud, aga detailküsimuste uurimised kestavad edasi.

Hunfalvy ja Budenz'i õpilastest on silmapaistvam Budapesti ülikooli professor Joosef Szinnyei (sünd. 1857), kes, maha arvatud pikema-aegne Soomes viibimine, algupärase materjali korjamise otstarbeks ei käinud uurimisreisil sugurahvaste juures, samuti kui Hunfalvy ja Budenz'ki mitte. Kuid soome-ugri võrdleva keeleteaduse uurimisel on möödapääsematult tarvis kasutada tema süstemaatilist ülevaadet „Magyar nyelvhasonlítás“ (Ungari keele võrdlemine, Budapest, 1920, 6. parandatud trükk), kus on arvestatud ka eesti sõnad ja vormid. Tema tööd: „A magyar nyelv eredete“ (Ungari keele algupära, Budapest, 1883) ning „A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége“ (Ungarluse algupära, tema keel ja tema haridus maavaldamise ajal, Budapest, 1919, 2. tr.) ja saksakeelne „Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Kultur“ (Berlin-Leipzig, 1920) sisaldavad kindlaid ja kaalutud resultate ungarlaste algupära, nende hõimlaste ja algkodu üle. Professor Szinnyei seisab äärmise järjekindlusega soome-ugri keele- ning rahvasuguluse teooria alal. Soome reisi-muljeid sisaldab tema teos „Az ezer tó országa“ (Tuhande järve maa, Budapest, 1882).

Budenz'i õpilaste hulka kuulub Bernhard Munkácsi (sünd. 1860), kes a. 1885 Kaama jõe ääres asuvate votjaki ning Simbirski tšuvaši-türgi rahva ja a. 1888/89 Lääne-Siberis vogulite juures käis, viimasel teel ühes etnograaf-antropoloog Karl Pápai'ga. Pápai rikkalik antropoloogiline ja etnograafiline kogu on tähtis ugri tõu tüübi määramise suhtes; korjas ju Munkácsi ise rikkaliku voguli rahvaluule vanavara. 1910. a. saadik avaldab ta tegevust Ungari Teadusteakadeemia liikmena, uural-altai, eriti soome-ugri etnograafia ja keeleteaduse alal. Peale keeleteaduslikkude tööde on tähtis tema „Votják népköltési gyűjtemény“ (Votjaki rahvaluule kogu, Budapest, 1887) ja „Vogul népköltési gyűjtemény“ (Voguli rahvaluule kogu, Budapest, 1892—1914, 6. k.). Munkácsi uurib ka uural-altai keelte suhteid, sest ta on arvamisel, et kõik uural-altai keeled ning rahvad on ühte algupära. Sellest kirjutab ta pike-malt „Egyetemes Irodalomtörténet'is“ (Üldine kirjanduslugu,

IV k., lk. 1—68: Uural-altai rahvad). Ta uurib ka ungari keele türgi-mongoli elemente. Soome-ugri keeltes leiduvate indogermaani laensõnade suhtes on tähtis tema teos „Árja és kaukázusi elemek a finnugor nyelvekben“ (Aaria ning Kaukasuse elemendid soome-ugri keeltes, Budapest, 1901).

1890. a. peale käis Ignaz Halász (1855—1901) Norra ja Rootsi laplaste juures uurimisreisil, kus ta korjas rikkaliku materjali, mis käsitleb lapi sugurahvast, keeleteadust, rahvaluulet ja etnograafiat. Halász on huvitatud ka samojeedi keeltest, mis ühes soome-ugri keeltega teatavasti uurali keelkonna moodustavad.

* * *

Peale keeleteadlaste ja etnograafide uurimiste rikastasid ja selgitasid hõimu-uurimist Ungaris arheoloogid tähtsate saavutistega. XIX sajandi esimesel poolel teotsenud Jerney'st rääkisime juba. Sajandi teisel poolel järgneb tema poolt rajatud suunas agar tegevus. Flóris Rómer, arheoloogia professor Budapesti ülikoolis, läheb peale a. 1874 Stockholmis ja Kiievis ärapeetud antropoloogilisi ja arheoloogilisi kongresse õppereisile Venemaale, kus ta uurib muu seas ka Riia, Tartu, Tallinna, Helsingi muuseumides. Kiievi muuseumis nähtud kivikujudest — n. n. „kamennaja baba'dest“ — arvab ta, et need on esiungarlaste kunstiteosed. Ta rõhutab, et Danzigist Tallinnani muuseumides alalhoitud riistad (leiud) on idamaa algupära ja näitavad sarnasust Ungari omadega. Teine tähtis uurija arheoloogia alal, professor Joosef Hampel, sõidab a. 1886 Venemaale. Ta toonitab sarnasust mordva, permi (sürjani, votjaki) ja liivi rahva surnuaedadest leitud arheoloogilise väärtusega riistade ja Ungarist leitud riistade vahel. Hampeli määrused algungarlaste haridusolude ja asukohtade suhtes on järgmised: Ungarlased olid rikkamad teistest sugulastest; seda tõendab leidude rikkalikum ornamentika. Ungarlased pidid elama Herson'i — selle vanasti tähtsa kaubalinna — ümbruses, Musta mere kaldal. See oli Lebeedia nimeline algkodu. Pärsia sassaniidi kunsti ning hariduse mõju avaldas ennast juba enne VII s. pärast Kristuse s. See oletab, et ungarlased pidid Pärsia ligidal elama. Kaukasuse ja Uurali vahel oli ka, nagu mainisime, Baškiiria nimeline algkodu. Hersoni mõjule järgneb kokkupuutumine Bütsantsi kultuuriga. Saratseeni kunstitööstuse mõju ei tabanud ungarlasi maa-alal, mida see haridusvool otse-

kohe puudutas, vaid sellega tutvusid esiungarlased teiste rahvaste vahendusel.

* * *

Seniste üksikute uurijate ja reisijate teekondade järel sünnib Ungaris XIX sajandi lõpul suurejoonelisem ettevõtte hõimu-uurimise alal: krahv Eugen Zichy ekspeditsioonid. Krahv Zichy (1837—1906) organiseeris omal kulul kolm teekonda: Kaukasusse, Kesk-Aasiasse ja n. n. „Aasia kolmanda reisi“ (1897—1898), mis oli saavutiste suhtes kõige viljakam. Ungari-saksakeelne suurteos „Krahv Eugen Zichy kolmas Aasia reis“ (Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása — Dritte Asiatische Forschungsreise des Grafen Eugen Zichy, Budapest-Leipzig, 1900—1905, 1—VI k.) sisaldab selle ekspeditsiooni resultaatte.

Zichy ekspeditsioon, mis ühendab soome-ugri ja türgi-mongoli suunad, püüab järele vaadata ja põhjalikult läbi kaaluda Reguly'i ning K. Csoma jälil esile tulnud saavutisi. Ekspeditsioon asetati laiemale alusele: kaastööliseks kutsuti eriteadlasi kõigilt teadusealadelt, mis hõimu-uurimises arvesse tulevad. Nii on professor Béla Pósta (1862—1919) soome-ugri ja rahvasterändamisaja arheoloogia alal põhjanevat tööd teinud, mida tõendavad Zichy koguteose III ja IV köide „Arheoloogilised uurimused Vene pinnal“. Professor Juhan Jankó (1868—1902) selgitas kalapüügi-oskussõnade ja kalapüügi-tarberiistade võrdlemise kaudu ungari ja ostjaki sugulust, uuris šamanismi iseloomu ja soome-ugri etnograafiat. Sellest teatab Zichy teose I köide „Ungari kalapüügi algupära“. Zooloogia alal tehtud uurimisest annab aru Géza Horváth'i toimetatud II köide „Zooloogilised saavutised“ ja krahv Zichy ise, teose VI köites, kus leidub kasulik ülevaade mitte ainult tema uurimisteedonnast, vaid ka kõikidest endistest, mis olid teinud ungarlased keskajast kuni XIX sajandi lõpuni. Keeleteaduse alal selgitas ekspeditsiooni ülesandel professor Joosef Pápay (sünd. 1873) ostjaki-ungari sugulust ning ungari ja tšuvaši keele vahetõrke (laensõnad), Kaasani ja Tobolski kubermangus uurimisreisil käies. Seda refereerib ta teose V köites „Ostjaki rahvaluule kogu“.

Zichy ekspeditsioon kavatses Hiina, eriti Pekingi arhiivides üles otsida suurema hulga ka Árpádi aja ürikuid, mis Batu Khani mongoli väed Ungaris valitseva arvamise järele a. 1241 ära viisid. A. 1898 takistas Hiina mäss selle kavatsuse teostamist. Hiinlased imestasid, et tulid eurooplased, kes ei palu kaevandusekontsessioone, ei otsi kulda,

hõbedat ega kivisütt, vaid tahavad näha saada vanu dokumente. Asi sai hiinlastele seda kahtlasemaks ja nad keeldusid arhiivides uurimiseks luba andmast. See juhtum on iseloomustav Hiina olude, aga ka ungarlaste kohta. Keskaja vagadest munkadest, vägevaist kuningaist saadik XIX sajandi kõrgesti haritud teadusmeesteni ja rikaste aristokraatideni valitseb Ungaris pieteelik austamine esiisade, algkodu ja hõimlaste vastu.

Zichy ekspeditsioon aitas palju selleks kaasa, et praegu sugurahvaste ja algkodu küsimus seisab õiges valgustuses. Kas soome-ugri või türgi-mongoli algupära teooria vastu võtta, ikkagi on kindel, et uurimiste jätkamiseks peab Uurali ümbrusse ja baskiiride maale teadusmehi välja saatma, arvab oma teekonna kogemuste põhjal krahv Zichy. Uurimused peavad liikuma ajaloo, keeleteaduse, etnograafia ja arheoloogia alal, Ungari Teadusteakadeemia ja Ungari Geograafiaseltsi ülesandel ning toetusel. Vene kaastöö on tingimata tarvilik. Tõusvate probleemide lahendamiseks pani krahv Zichy ette, asutada Venemaal Ungari Teaduslik Instituut. Praeguste olude tõttu ei või selle kavatsuse peale mõelda, kuna tsaristlik Venemaa ungariteadusmeeste tegevuse suhtes ikka vastutulelik oli.

Viimasel ajal asutati Ungaris kaks seltsi, mille eesmärk on hõimrahvaste ja algkodu suhtes teaduslikke uurimisi jätkata ning ühendust hõimlastega alal hoida. Turaani Selts (1910) propageerib kõikide uural-altai — ehk turaani¹⁾ — rahvaste hõimlust, mis aga puht-teaduslikult vaatekohalt praegu alles vastu võtmata on. Hõimutunde pooldamisega, üldhariduslike ja seltskondlike kokkupuutumiste arendamisega teeb aga selts kasulikku tööd. Iseloomustav on, et tema tegevus, Aladár Bán'i agaruse tõttu, avaldub silmapaistvamal viisil soome-eesti sihis.

Teadusmehed kogunesid Kőrösi Csoma Seltsi (1920) ümber ja püüavad teaduslike meetodite uurimisvahendite abil selgitada eriti türgi-ungari ajalooliste ja keeleliste kokkupuutumiste alal lahendust ootavaid küsimusi.

Pärast ilmasõda tehti ungarite rahva algupära ning algajaloo uurimise alal hoolega tööd, vahest sensatsiooniliste

1) Turaani nimetus tuleb inglise teadusmehelt Max Müller'ilt, kes oma töös — „Letter on the classification of the turanian languages“, London, 1854 — nimetab tura'ks või turaan'iks, Zoroasteri õpetusi enesest väljastava vanabaktria keeles kirjutatud raamatu (Avesta, VI s. e. Kr. s.) andmete põhjal, asuma hakanud aarialaste nomaad-vaenlasi, kes ei ole hiinlased, semiidid ega indogermaanid. Põhja-turaani haru on see, mida harilikult uural-altai keelkonnaks nimetatakse.

tagajärgedega. Nimelt läks korda ungari-türgi vahekorda selgitada ja teaduslikult vaatekohalt vastuvõetavat seletust anda hunni-ungari ühtekuuluvusest.

* * *

Professor Joosef Szinnyei, Hunfalvy-Budenz'i kooli esindaja, väidab (A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége — Ungarluse algupära, tema keel ning haridus maavaldamise ajal. B-pest, 1919, 2. tr.), et keeleteadus konstateeris vasturääkimatult ungari keele soome-ugri algupära. Vormiõpetuse alal esineb kolm türgi tuletuslõppu, kuid samade tuletuslõppude kahtlematud vastandid leiduvad ka soome-ugri keeltes. Sõnavaras esineb paarsada türgi kultuurilaensõna. Ei saa ütelda, et ungari keel on türgistatud soome-ugri keel (samal põhjusel võiks ta olla slaavistatud või saksastatud jne.). Peab mainima, et veel soome-ugri ühiselu ajalt võib tähele panna indogermaani, indo-iraani ja uuri (voguli-ostjaki, ungari) ühiselu ajalt iraani keelelist mõju. Altai rahvaste peale- tungimisega rahvasterändamis-aja alul algab Volga türklaste, bolgari (Volga türklased) ehk vanatšuvaši keele mõju (kuni VIII sajandi lõpuni). Kasaari rahva kabari hõim ühines IX sajandil ungarlastega, mis türgi värvingut ainult tugevamaks tegi. Praeguses ungaris sündis petšeneegi, kumaani (väljasurnud türgi hõimud) ja keskaja lõpul osmani (praegune Väike-Aasia ja Balkani) türgi keelte mõju, viimane peaasjalikult lõunaslaavi keelte kaudu. Ungari keele sõnavara türgi elemendid on laensõnad, mis algupära suhtes ei või mõõduandvad olla.

Mis puutub ungari rahva rassilisse algupärasse, siis teame, et vanakreeka kroonikute suurem osa nimetab ungarlasi türklasteks. Ei ole siis iseenesest võimatu, et „õige“ ungarlus või tema suurem osa on tõuliselt mitte soome-ugri, vaid türgi-tatari rahvas. Kuid kreeka kroonikute nimetuse vastu näeme, et araabia allikates nimetati Leveedia ungarlasi madžghar'ideks ja slaavi allikates uuri'deks, kuna isegi kreeka rahvakeel neid ungroi'deks nimetab. Kreeka kroonikute sõna turkoi (= türklased) on kogunimi, mida tarvitati kõigi Volga ääres ning Uurali ida ja kagu ümbruses asuvate rahvaste kohta, nii siis ei saa seda ungarlaste spetsiaalseks nimeks pidada.

Väidetakse, et ungarlaste sõjakas iseloom on türgi tõu omadus, samuti kui riigi asutamise ja valitsemise oskus. Ka professor Szinnyei seletab piisavalt, et soome-ugrilastel need omadused ei puudu, ainult nende saatus oli karmem,

olud ebasoodsamad. Silmapaistev on sellevastu, et ungari keeles ei esine sõjaväelisi oskussõnu, sõjariistade nimetusi türgi laenude hulgas ega samuti ka nimetusi riigielu või kõrgemate riigiametite jaoks. See ei tõenda, et türklased oleksid olnud ungarlaste meistrid sõjatehnikas või riigivalitsemises.

Ungaris esinevaist türgi nimedest ei saa järeldada, et iga türgi nime kandja oli ka türklane. Isegi pole vaja oletada, et ungarlaste valitsev kiht oli türgi algupära. Kokkupuutumise ajal kasaaridega (IX s. p. Kr. s.) sai moodsaks omale türgi nimede võtmine ja nende suurem jagu võib pärast maa valdamist pärit olla seega petšeneegi ja kumani keelest.

Paarisaja türgi laensõna hulgas ei ole mitte ühtegi, mis tõendaks sugulust või algupära. Kuid professor Szinnyei ei taha salata, et maavaldajad ungarlased (IX sajandil) on tõuliselt ühine soome-ugri rahvas. Nii on kindel näiteks kabari-türgi ja ungari kokkusulamine ja võib oletada, et juba varem inigi, soome-ugri ühiselu ajal, oli segunemist teiste rahvastega. Kuid soome-ugri päritoluga ungarlasi oli ikka suuremal arvul olemas, nemad olid endissesulatajad ning võõrad juurdetulijad õppisid ära nende keele. Soome-ugri element oli ikka tugevam, tema keel anti edasi põlvelt põlvele. „Õiged“ ungarlased on siis soome-ugrilaste järeltulijad.

Soome-ugri ühisrahvas elas koos Kaama, Oka ja Beelaja jõe vahel, Volga keskjooksust Uuralini levival alal, umbes kuni a. 2500—2000 e. Kr. s. Siis rändas üks osa ühisrahvast, ugrilased, lõuna poole. Ugrilastest eraldus esimesena hõim, kellest arenes ungarlus, rännates lõuna poole (Kaukasuse sihis). Teine hõim (vogulid, ostjakid) läksid põhja poole, Uurali lääneküljele elama asudes, kaua jugra ning nende maa-ala Jugria nime kandes. XIV sajandil p. Kr. s. leiame nad lõplikult Uurali idapoolsesse osasse asunud olevat. Soome-ugride teisest harust eraldus esmalt permi haru (sürjanid, votjakid); järelejäänud soome-volga harust eraldusid volga hõimud (tšeremissid, mordvalased), kuna teistest arenes ühissoome keelkond, mille õis on lapi keel (teise tõu rahva keele ümbermuutmiseks).

See teooria annab ülevaate, missugusel arvamisel on keeleteadus ungari rahva ja keele algupära suhtes. Kuid mõlemad on aja jooksul muutunud, ja peame vastu võtma, mida ajalugu ning keeleteadus tõendavad, et pärast Kr. s. juhtus ungari rahva elus mitmesuguseid muutusi. IX sajandi lõpul näeme, et praegusesse Ungarisse sattunud

magyar'id koosnevad soome-ugri ja türgi elementidest. Nende keel näitab, türgi mõjudest hoolimata, soome-ugri algupära, kuid rahva iseloom, kombed, hingelaad ning kehaline välimus tõendavad palju enam sugulust Kesk-Aasia türgitatari nomaadrahvastega, mis on hilisema aja pärus.

Et ungari keele türgi laensõnad on tulnud vanabolgari türgi keelest (praeguse tšuvaši keele algkuju), õpetas juba Budenz. Sedasama konstateeris uuemal ajal professor Zoltán Gombocz (Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache, Helsinki, 1912), lisades, et see vanabolgari rahvas esines pärast hunni ilmariigi lagunemist. Vanabolgarid kuulusid oguri-türkide sekka, kes kõik — maha arvatud tšuvašid — tänapäev juba on kadunud. Prof. Gombocz konstateerib seda suurt mõju, mida vanad bolgarid ungarlastesse hariduse tõstmise ning ümbermuutmise suhtes avaldasid. Hiljemini selgitas prof. Gombocz (A bolgár kérdés és a magyar hunmonda — Bolgari probleem ja ungarlaste hunni-muinasjutt, Budapest, 1921), et ungarluse arvamine, nagu põlvneksid nad hunnidest, tuleb sellest, et onoguuri'ide bolgari rahvas alistas ungarlased, sulas nendega ühte (V—VII s. p. Kr. s.) ja ungarlased omandasid sellest hunnidega suguluses olevast rahvast hunniungari hõimluse teadvuse. Ungarlus on siis kahe töu kokkusulamisest sündinud: suurema-arvuline soome-ugri algupära rahvas heideti alla umbes poole väiksema türgi rahva — onoguuri'ide poolt. Võitjad olid sõjakamad, kõrgema haridusega, poliitiliselt rohkem organiseeritud. Onoguuridest sai ühinenud rahva valitsev kiht, mis muutis kogu rahva omalaadiliseks. Uue rahva juhtiv perekond: Árpád'id põlvneb onoguuri tõust ja nende suguvõsa — magyar sai esimeseks rahvaosaks, mis kogu rahvale ka nime andis. Prof. Gombocz võtab omaks prof. Julius Németh'i arvamise (Hunnid, bolgarid ja magyarid, B-pest, 1924), mille järele hunnidki olid bolgari-türgi tõugu rahvas ning kõikide bolgari-türkidega ühes kuulusid ungarlasedki hunni ilmariigi alla. Hunni riigi lagunemise ajal elas ungarlus selle riigi idapoolseima osana Venemaal. Kas tagasipõgenevad hunnid sulasid ühte ungarlastega või moodustasid iseseisva rahva, peab edaspidi selguma; et nad pärast Attila surma mitte kohe ei läinud täiesti kaduma, on arusaadav. Teatavasti on ungari rahval muinasjutud, mis räägivad ungari-hunni sugulusest, isegi päris sarnasusest. Need muinasjutud on hunniungari kokkupuutumiste või ühtesulamise tõendusmärgid, onoguuri rahva kaudu alalhoitud etniline traditsioon.

Prof. Gombocz selgitas õnnelikult ka ungari algkodude: Skütütia, Hungaria Magna ja Jugria küsimust (A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány — Ungari algkodu ja rahvuslik traditsioon. Ny. K. 1918—1923). Skütütia on Ungari kroonikute poolt väljamõeldud nimi. Hungaria Magna oli Volga ääres oleva, suuremast rahvaosast lahkunud väiksema rahvakillukese kodumaa, keda veel Julianus XIII sajandil sealt eest leidis ja kelle mongolid hävitasid. Baškiiride ja ungarlaste vahel ei ole sugulust. Mis puutub Jugriasse, siis on see tõesti vogulite, ostjakkide ning ungarlaste, teiselt poolt onoguuri-hunnide ning ungarlaste algkodu. See on maa-ala, mida on A. Chr. Lehrberg kirjeldanud (Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands, St. Petersburg, 1816). Onoguuride maa-ala nimi levib hiljemini ka vogulite ja ostjakkide maa-ala peale. Et Jugria nimi on püsima jäänud, seda võlgname peasjalikult Vene pinnale (Hungaria Magna) jäänud ungarlastele.

Géza Fehér, kes kõige vanemaid bolgari-ungari suhteid uuris, tuli veendumusele, et vanabolgari, ungari ning alaani (iraani) rahvaste kokkuliitumine sündis Kaukasuse ligidal IV—VI sajandil. Ühelt poolt on onoguurid, kuturguurid ja bolgarid, teiselt poolt sabiirid (saviirid) ja madjarid sama rahvas.

Ungari algajaloo kohta esines hoopis uue teooriaga krahv Stefan Zichy (A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig — Ungarluse algajalugu ja haridus maavaldamiseni, B-pest, 1923). Ta läheb välja soome-ugri keeleteaduse poolt saavutatud resultaatidest, teiselt poolt prof. Gomboczi teooriast, mis nii-ütelda silla moodustab ungari algupära küsimuses soome-ugri ja türgi päritolu suhtes.

Soome-ugri algkodust — Kesk-Volga ja Lõuna-Kaama ümbrusest, mis venelaste esinemiseni puht soome-ugri maa oli — lahkus esimesena ugri haru. Sellest tekkisid obi-ugri ning magyari-ugri (Zichy nimetus) rahvad, kes pikka-misi üle Uurali rändasid. Magyar-ugride uus algkodu pidi Uuralist ida pool olema, seal, kuhu A. Chr. Lehrberg asetab Jugria (hiljemini obi-ugride maa). Siin tabas magyar-ugrilasi, kes kõige idapoolsem osa oli ugridest, türgi mõju, mis nende hariduse, ühiskondliku struktuuri, sõjaväelise organisatsiooni teissuguseks muudab ja kõrgemale astmele tõstab. Magyar-ugride ja selle türgi rahva — Zichy on prof. Gombocz'i järele arvamisel, et selle rahva moodustavad vanabolgarid — ühtesulamisest sündis praegune magyari (ungari) rahvas. Kes see türgi rahvas täpsamalt oli, selleks kasutab krahv Zichy tuntud hüpo-

teesi, et hunnid ja bolgari-türklased on sama rahvas. Hiina allikate põhjal oletab ta, et üks hiinlastelt lüüa saanud hunnide rühm asus magyar-ugrilaste naabrusesse, heitis need oma alla, sai nende aristokraatiaks, kuid õppis ära nende keele. See esimene assimilatsioon sündis I sajandil p. Kr. s. Kuid see rahvas rändas hiljemini üle Uurali mägede Kaukasuse poole, uuesti bolgari-türgi mõju alla sattudes. Kaukasuse ja Doni jõe vahel pidi ka Ungari algkodu olema. Aasovi merest Karpaatideni rändasid ungarlased, eriti pikemat aega viibides Doni ja Dnepri jõe vahel. Nii sünnib magyari rahvas soome-ugri ja hunni-bolgari elementidest I—IX sajandil p. Kr. s.

Zichy teooria on vaimurikas, ja pilt, mis ta nii magyar-ugrilaste kui ka türgi hariduse mõju alla sattunud algmagyari rahva kultuurolude üle esitab, on hästi tabatud. Sotsioloogia, keeleteadus, geograafia ning ajalugu pakuvad krahv Zichy teooriale toetuspunkte, mida aga ühest küljest kergesti saab ümber lükata. Zichy arvab nimelt, et hunne ning bolgari-türklasi võib identifitseerida, ja et üks, hiinlaste hävitatud hunni rahvas, sulas ühte magyar-ugridega. Hunni ja bolgari samasuse välismaalgi tuntud teooria lükkas hiljuti ümber ungari professor Julius Németh, ja mis puutub hiinlaste hävitatud hunni rahva saatusesse, siis on see ainult hüpotees. Kuid Zichy teos on Ungari algajaloo suhtes viimasel ajal teedrajava tähtsusega. Lõppresultaadina võib ütelda, tema teosest selgub ka, kuidas püsib ühe keele luukere grammatiline struktuur tugevamini kui sõnavara, milles tihti esineb segamist. Ungari keele soome-ugri iseloom ja suurem türgi sõnavara on selleks silmapaistev näide.

Prof. Julius Németh konstateeris (Húnok, bolgárok, magyarok — Hunnid, bolgarid, magyarid, Budapest, 1924) ungari rahva türgi elemendi suhtes tähtsaid asju. Nii näiteks, et hunnid ei ole mongolid, ei ole ka bolgarid, vaid kuulusid ühistürgi keelkonda. Oguuri-türklased elasid Lääne-Siberis, Mongoolia loodepiirilt Uuralini. Oguuri rahva nimi püsib Jugria (vanasti Ugra või Jugra) maa-alas (Lehrberg: Põhja-Uural, Obi jõe suust Lõuna-Irtõsini, Tavda, Tura, Tšussovaja jõe ümbrus). See nimi esineb teaduslikus oskussõnas: soome-ugri. Kuid Jugria tähendab eeskätt oguuride levinud maa-ala Siberis. Hiljemini tarvatakse Jugria nime ka läänepoolsemate alade jaoks, lõpuks Euroopas maa jaoks, kus asusid soomlastest pärinevad ugrid. Nomaad-türklaste seast olid oguurid kõige kõrgemal haridusastmel, nad puutusid kokku Uuralist ida pool

asuvate magyar-ugridega, ja nõnda sündis see ugri-türgi kokkusulamine Uurali idapoolisel alal, millega ka Gombocz ja Zichy meid tutvustavad.

Mis puutub hunni-bolgari-magyari vahekorda, siis konstateeris prof. Németh, et hunnid võtsid oma võimu alla oguuri-türklased (209 e. Kr. s.), kes sellest saadik Attila surmani moodustasid osa hunni ilmariigist. Hunni võimu lagunemisega läksid nad Lõuna-Venemaale. Võib arvata, et oguuridest oli see osa, mis soome-ugrilastega magyarlaseks ühines, teiselt poolt oguuridest pärinevaid bolgari türklasi.

Hunnide, bolgarlaste ja magyarlaste vahel peab olema otsesid kokkupuuteid. Kõik bolgarlased (oguurid) — siia arvatud ungarlaste esiisadki — kuulusid seitse sajandit hunni riigi alla ja kandsid — juhtiva rahva järele — kõik hunni nime. Kaaluvalt tuleb arvesse, et hunni kuninga poeg Irnik sai a. 453 kuturgurite (bolgari-oguari rahvas) kuningaks. Soome professor Mikkola tõendas, et kuturguri-bulgarite esimene ajalooliselt tuntud kuningas ning Dulo dünastia asutaja oli just see Attila poeg. Ungari traditsiooni järele teame, et Mogyer, Árpádi dünastia esiisa (V sajandi Onoguuria hunni kuningas Muagyar?), oli suguluses Dulo dünastiaga (Muinasjutt: Magyar röövis ühes oma kangelastega ära Dulo kuninga tütre ning selle teenijad). Seesuguseilt vaatekohilt selgub meile hunni-bolgari-magyari kultuuriline ning poliitiline vahekord ja sugulusside, mis neid ühendab.

Ajaloo professor Valentin Hóman püüdis üksikasjalisemalt selgitada hunni-ungari suhteid (A magyar hún-hagyomány és a hún-monda — Ungari-hunni traditsioon ja hunni muinasjutt, Budapest, 1925). Ta konstateerib allikakriitika varal, et hunni-ungari sugulusaade valitses Ungaris kahtlemata juba XI sajandi lõpul, kuna välismaal andmeid selle kohta varemalt ei esine. Hunni-ungari suguluse traditsioon ei ole siis laenatud, ei ole Ungari pinnal väljaarenenud fiktiivne traditsioon, vaid maavaldajad ungarlased tõid selle suguluse teadlikkuse enesega kaasa, nii et see oli soome-ugrilastega ühtesulanud bolgari-türgi hõimu, eeskätt Árpádi suguvõsa ajaloolisel alusel baseeruv igivana perekondlik traditsioon. Hunni-ungari samasuse aade on ajalooline iseteadvus, mis küll ei levi kogu rahva peale, vaid on Árpádi dünastia muinasvara, mis tekkis bolgari-türklaste kaudu. Kuidas Árpádite esiisa Mogyer-Magyar Attila järeltulijatega sugulusse sattus, nägime juba

prof. Németh'i teoriast. Prof. Hóman tõendab seda veel palju üksikasjalisemalt.

Ungaris on tuntud õige laiaulatuslik huvitav hunni muinasjuttude ring, mille kohta 70—80 a. jooksul teadlaste seas mitu teooriat on tekkinud. Mõned eitasid hunni ja ungari suhteid, teised arvasid, et need muinasjutud on slaavi ning germaani rahvastelt laenatud jne. Eelkäinud keeleteaduslike ning ajalooliste uurimuste varal selgub, et ungarlaste seas pidid — eriti onoguuride vanavarana — elama jutud ennemuistseist kangelasist, rahva algupärast, Magyar'ist, kellelt isajoones, ja Attila'st, kellelt emajoones on pärit magyari rahvas, pigemini tema valitsev sugu. Hunni muinasjuttude küsimuse praegusest olukorrast teatab prof. Elemér Császár (A magyar hunmondák kérdésének mai állása, Budapest, 1925).

* * *

Lõpuks võib ütelda, et ungarluse algupära küsimus on suurtes joontes lahendatud. Keel ning rahvas on soome-sugu päritolu, kuid p. Kr. s. tekkis ühtesulamine vanabulgari rahvaga — onoguuridega, kelles ka hunni värving ei puudu. Konstateeritud on peale selle soome-ugri ühine algkodu, Jugria, Uurali ümbruses, ning Onoguria, Kaukasuse ligidal. Altai türgi rahvad pöördusid — pärast lüüasaamist Hiina poolt — lääne poole, mis tekitas rahvaste rändamise. Esimene edurikas Altai türgi rahvaste pealetung sündis Attila ajal hunnide poolt, kes kažusid, teine magyarite poolt, kes Euroopas meie päevini kestva riigi asutasid. Soome-ugrid annavad ungarlastele keele, kuna nende füüsiline ning vaimline iseloom on türgipärane. See on huvitav, sest praeguses Ungaris esinev tugev mõju eurooplaste (slaavlaste, sakslaste, neoladinlaste) poolt ei suutnud märgatavalt muuta magyarite keelt ega nende rahvuslikku iselaadi.

Tarvitatud kirjandus: Pintér Jenő: A magyar irodalom történetének kézikönyve, I—II, Budapest, 1921; Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története, I, Budapest, 1895; Zichy Jenő gróf: Harmadik ázsiai utazás, I—VI, Budapest-Leipzig, 1900—1905; Hunfalvy Pál: Magyarország ethnografiája, Budapest, 1876; Vámbéry Ármin: A magyarság eredete, Budapest, 1882; Szinnyei József: A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége, Budapest, 1919. 2. kiadás; Szinnyei József: Magyar nyelvhasonlítás, Budapest, 1920. 6. kiadás; Szinnyei József: Magyar nyelvhasonlítás, egyetemi előadások 1920—1922, összeállította Virányi Elemér (kézirat); Zoltán Gombocz: Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache, Helsinki, 1912; U. a.: A bolgár kérdés és a magyar hünmonda, Magyar Nyelv, 1921; U. a.: magyar őshaza és a nemzeti hagyomány, NyK. 1918, 1923; Németh

Gyula : Húnok, Bolgárok, Magyarok, Budapesti Szemle, 1924 ; Gróf Zichy István : A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig, Budapest, 1923 ; Hóman Bálint : A magyar húnhagyomány és a húnmonda, Budapest, 1925 ; Császár Elemér : A magyar hún-mondák kérdésének mai állása, Budapest, 1925 ; Cte Etienne Zichy : L'origine du peuple hongrois. I. Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes, Paris, 1923, N-os 1—2 ; Aurélien Sauvageot : L'origine du peuple hongrois II. Ibid., 1924, N-os 2—3 ; Bálint Hóman : Les récentes études relatives à l'origine du peuple hongrois, Ibid.

(Löpp.)

Elemér Virányi.

Algul ja alul.

Meie praeguses kirjakeeles on võistlemas ühelt poolt (*aasta*) *algul*, *algupoole*, (*kuni metsa*) *alguni*, (*sõna*)*alguline* jne., teisalt aga (*aasta*) *alul*, *alupoole*, (*kuni metsa*) *aluni*, (*sõna*)*aluline* jne., järgmine neist ainult uuemal ajal, viimase poole tosina aasta kestel, peamiselt nende kirjastuste poolt ilmunud teostes, kus keele normimise eest Õigekeelsuse-sõnastiku järele kantakse kiiduväärset, kuigi vahel üksikasjus ehk liialdastki hoolt (näit. *varsi*, *niivõrt*, *alul* jne.). Ühiskeele pruuk, üldine kõnekeel, niivõrt kui see on spon-taanne, mitte raamatu keelt taotlev, tunneb üksnes eelmisi, *g*-ta teisendeid. Nõnda nähtavasti on üldisemalt ka praegustes murretes; *alul*, *aluni*, *alust* kohta puuduvad vähemalt alla-kirjutatul teated. Kumb variant meie kirjakeeles soovitamam oleks, selle puhul olen sõna võtnud Eesti Keel'es III (1924), lk. 110—1, pooldades kujusid (*aasta*) *algul*, *algupoole*, *algust* (*saadik*), (*töö*) *alguks* jne. Sellele täiendavalt lisaksin nüüd järgmist. Nõrgaastmelisi *alu*-kujusid on kirjakeelde tuua püüdma hakatud ekslikust eeldusest, nagu oleksid *algu*-kujud noomeenist, mille nimetav kääne on *alg*. Sellest oleks mui-dugi gen. *alu*, allat. *alule* jne., nagu Wiedemanni sõnastik esitab *aluvanemad* 'Grosseltern'. Hiljemini on kirjakeeles ning ühiskeeles sõna *alg* püsinud ainult nominatiivis ja partitiivis (*algu*), muudes ains. käänetes aga tarvitusest kadunud oma häälikulise ilmetuse (*alul*, *alu*, *aluks*!) tõttu. Tendents on siin sama, mis *i*-mitmuse ja *i*-mineviku taganemises teatavais sõnatüüpides põhjaeesti murretes. Teisendeis *algu*, *algul*, *alguks* tuleb nimelt tähele panna, et siin *l* on pikk (hääldatakse harilikult *alou*, *aloul*, *alouks*). Tüvi *algu*- eeldab aga vanemat kuju *algū-*, veel vanemat *algūde-* (*alkūde-*). Seega on meil tegu siin mitte sõnaga *alg* gen. *alu* (varemalt *alku* gen. *alyun*), vaid sõnaga *algus* gen. *algu*, loe: *alou* (varemalt *alkūs* gen. *alkūdeŋ*).

Viimane sõnatüüp meie kirjakeeles igatahes esineb, olgugi harva: *lõikus* gen. *lõiku* („kui on kallis kaera külvi, Rõemus rukkil lõiku aega, ...“, M. Veske, ER I, 44), *õigus* gen. *õigu* (hääl. *õigu*; Jõhvis *õigu peräst, õigu puõlest*; ka kirjakeeles tarvitusel); siia osaliselt kuuluvad ka *ainus* gen. *ainu* (hääl. *ainu*; näit.: *andis oma ainu pojale*) ja *kohus*, gen. *kohtu* (ja isegi *pisut* gen. *pisku, neitsit* gen. *neitsi*). Nendega rinnu esinevad harilikumad *ainus* (< *ainoisa*) gen. *ainsa, lõikus* gen. *lõikuse, õigus* gen. *õiguse, kohus* gen. *kohuse*, viimane erinevas tähenduses.

Sõnakuju *algus* gen. *algu* selle ilmekuse tõttu *alg* gen. *alu* kõrval ja ka selle üldtarvitatavuse põhjal tuleks teatavalt ütlustes tingimata tunnistada kirjakeeles normaalkujuks ja võtta Õig.-sõnastikku (seda õiendavalt nimetades lõpp-sõnas), nagu ka tuletised *õigus* gen. *õigu* ja *lõikus* gen. *lõiku*. Meie käänatussüsteemiga nad vastolusse igatahes ei satu, nagu ülalöeldus on selgunud. Nad esineksid meil rudimentidena, vanema käänatustüübi jäänustena, ja ainult teatavalt, traditsiooni pühendatud käändeis (mitte näit. *ains* partitiivis ega ka üldse pluuralis). Ei tarvitseks siin kindlaskujunenud pruuki asjata kõigutada reegli üldmaksvuse kasuks, nagu ei tee me seda *süldant, kümmand, kurat kuradi, paras paraja, takka, kottu* (= kodunt), *koju* jt. puhul. Mõistame kõigiti uute keelendite lisakstoomist keelde, n. ö. „tühjadele kohtadele“, mõistame samuti võistlevaist teisendeist (paralleelkujustest) ühe eelistamist ja teiste hülgamist, kuid nõus ei saa kuidagi olla kindlaskujunenud traditsiooni katkemisega, kui sugugi veel selgunud pole, et see traditsioon on halb.

A. Saareste.

*

Märkuseks eelnevaile ridadele. Nagu eelpoolsest ilmne, ei ole genitiivivorm ‚algus‘ muud kui ‚alguse‘ lühem paralleelvorm (nim. ‚algus‘), mille sidumiseks ‚alg‘-sõnaga pole põhjendatavat alust. Ometigi ei saa salata, et ‚alg‘-laadiliste deverbaalide tüüp on keeles (a- ja e-listest painduvatelst kui ka paindumata tüvedelst) kindlasti välja kujunenud. Ja kui me näeme rahvakeelest läbi ulatuvat keele-ehitusliku põhijoone

põlgama — põlg, gen. põlu,

hakkama — hakk, gen. haku,

keetma — keet, gen. keedu,

pagema — pagu, gen. pao jne., jne.,

siis pakub see püsiva valemilise eeskuju, mille najal saab analoogilistest verbidest vastavaid substantiive (näit. ‚al-

gama — alg, gen. alu') moodustada — kas või kunstlikulgi teel (ei leidu ju kõik see, mia kirjakeeles esinemas, ikka ka murdeis), kui rahvakeel ei peaks seesuguseid tulelisi juhtumisi juba arendanud olema või kui me — nagu vahest käesoleval puhul — tahaksime Wiedemanni kahtlustada ,alg — alu' sõna rahva suust leidmises. Kahtlustuseks puudub siin aga alus: ei saa kahelda, et näit. ains. osastav ja sissetulev ,algu' (enne aasta algu') on rahva seas küllalt tuttavat. Pealegi sunnib u- ja us-suffiksiga sõnade sisulinegi vahe mõlemate vorme kasutama (vrd. näit. ,lõik' ja ,lõikus', ,vang' ja ,vangus', ,seis' ja ,seisus').

Ja kui oletada, et me hakkame ,algus'-tüüpi sõnust ,se'-ta genitiivi põhjal tarvitama teisigi käändeid, siis satume mõnegi vormi puhul hoopis umbkotti, sest kõnealune käänamistüüp pole ei rahva- ega kirjakeeles välja arenenud. Mäherdused oleksid siis seda tüüpi sõnadest ainsuse kui ka mitmuse osastav ja kõik mitmuse omastava alusel baseeruvad vormid? Eks muidugi ,algut, õigut, lõikut' (nagu rahvapäraselt ka ,tervit'), ,alguid, õiguid, lõikuid, terveid' (nagu ,neitseid, piskuid'), ,algute, õigustes, lõikutel e. lõikuil, tervitega' jne.?!... Kui aga ainult üksikuid siinseal leiduvaid kivilinenud muutevorme hakkaksime murdeist kirjakeelde noppima, siis osutuks see kahtlemata ühiskeelele omast ning tarvilikku suuremat sirgejoonelisust rikkuvaks nähtuseks, nagu selles mõttes ühiskeele ebakohtadeks tuleb pidada muu seas ka sõnadetüüpe ,seemet, liiget, südant, kümment' jne. pro ,seement, liigent, südant, kümment' jne. Üldse ei maksaks kirjakeeles eelistavalt kultiveerima hakata niisuguseid murdejooni, mis ähvardavad kahjustada ühiskeele ühtlust.

Ei ole mulle küll ühestki raamatust ega muust kirjatööst silma puutunud, et „keele normimise eest Õigekeelsuse-sõnaraamatu järele... liialdast hoolt“ oleks kantud. Hoopis ümberpöörduvalt: see töö ootab üldiselt alles energilisemaid korraldajaid ja toetajaid!

Joh. V. Veski.

Meie ajakirjanduse keelest.

I. „Postimees“.

Ajalehes näeme osalt meie haritlaste keeleoskust. Saadav pilt ei oleks kuigi tähtis, kui mitte arvestada seda mõju, mis on ajakirjandusel lugejate keeletunde, seega rahva kõnekeele arenemisse. Kirjanikkude erinevate seisukohtade tõttu keeleuendusnähete suhtes

ei anna ilukirjandus lugejale keelelt ühtlast pilti. Ajaleht sellevastu, minnes ühtlasi võrdlemata enam laiemaisse hulkadesse, koputab ajalehekeelele omase järjekindlusega ikka ühele ning samale kohale üga päev. On loomulik, et alalised lugejad siin korratavaid keelekujusid vähehaaval omandavad. Ei või ka mainimata jätta seda autoriteeti, mis valitseb trükitud sõna vastu. Sellest selgub, kuivõrt tähtis on ajalehel tarvitada õiget keelt ning kuivõrt ta patustab keelevigade levitamise korral. Mis kord laiali saadetu, seda on raske tagasi saada.

Oleks liig arutada kõiki ajalehti korraga, küll aga võiks järjekorras peatuda igatihe juures.

„Postimehe“ keele kohta jääb lugedes üldiselt hea mulje. See on enamasti korralik. Keelevigu leidub suure ala kohta ainult mõni üksik (aluseks võetud „Postimees“ nr. 100, 11. apr. 1927 5. lehekülge, osalt nr. 119 ja 121).

Suuremalt osalt langevad vead keeleuuenduse või lihtsalt ajakohase keelekorralduse tundmatuse arvele. Peamised eksitused kuuluvad

deklinatsioonini ning konjugatsioonini alale.

Üheks selliseks nähteks on niivõrd, kuivõrd pro niivõrt, kuivõrt. Kuigi kõnekeeles hääldatakse ka *d* ja see võiks lubatud olla kirjaski, siis on see juba mitme aasta eest järjekindluse huvides normeeritud (nagu tõrs, tõrt, nii ka võrs, võrt, sedavõrt). Sellespärast jääks soovida, mida rutem, seda parem, viimane vorm tegelikult üldiseks teha, kuigi nad praegu tegelikult pruugis küll ühejõulised ja üheõiguslikud on. E. Muugi „Eesti keeleõpetus“ soovib siin ka „kuivõrra“, „sellevõrra“.

Romaani tõlkes minnakse isegi niikaugele, et tarvitatakse niisuguseid mitmuse osastavaid kui „neid abielusi“ pro *-sid* ja „tähtsuseitaid üksikasju“ pro *-ta* või *-tuid*.

„Sangaste ja Urvaste kihelkondis“ pro „kihelkonnas“. Kui aga tarvitada mitmuse, siis tuleb *i*-mitmuse ühendada tüve nõrga astmega (kihelkonnis).

„Ertevottes töötavad vilunud juure lõikajad“. Siin võiks rahulikult oletada seemnevilja-ühingut või taimekasvatust, kui mitte poleks kontekstis juttu riideärist. Kõnekeeles on sõnatüübi „meele, suure, keele“ ainsuse illatiivis tulnud juurde *d*, mis hoiab segunemist genitiiviga. Siis leiti mõnelt poolt, et selles tüübis *d* ei ole häälikuseaduslik¹⁾, ja heideti see kõrvale. See *d*-ta kirjutusviis sai ühevahe üldiseks. Hiljemini tunnistati see *d* käände ilmekuse huvides väga tarvilikuks ja otsustati tagasi võtta. „Postimehes“ on pea üldiselt *d*-ta kujud, harva ka *d*-lisi („suurde saali“).

Eelmise sarnane nähtus on vorm *andnud, tunnud*. E. Kirj. Seltsi keeletöimkonna koosolekul, ehk küll alles detsembrikuul 1926, otsustati järjekindluse pärast eelistada *d*-lisi vorme „andnud“, „tundnud“, mis kujud ka õigekeelsuse sõnaraamatusse on paigutatud — juba 1. trükit alates.

julenud pro „julgenud“. Siin on eksimus sõnade liigituse vastu konjugatsioonitüüpidesse. Kuigi meil endiste ja praeguste 3-silbiliste sõnade all on üks liik sõnu, mis kuuluvad astmevahelduse alla, nagu

1) H. Ojansuu järgi on aga see *d* häälikuseaduslik.

tõmbama — tõmmata — tõmmanud — tõmmatakse
 algama — alata — alanud — alatakse,
 on sealsamas teine liik ilma astmevahelduseta sõnu:
 murduma — murduda — murdunud — murdutakse
 katkema — katkeda — katkenud — katketakse
 julgema — julgeda — julgenud — julgetud — julgefakse
 (vt. E. Muuk „Eesti keeleõpetus“, lk. 127). Eksitusele viib siin pai-
 gutine kõnekeele pruuk „ei juleta“, „ei juletud“.

Täiesti haige koht ajalehtede keeles on pä r i s n i m e d e k ä ä n a m i n e. Kuigi meil hulk aastaid maksis kord: eestikeelseid pärisnimesid käänata kui vastavaid üldnimesid, olgugi teatavate eranditega mõne sõnatüübi suhtes, on läinud aastal nende käänamist veelgi lihtsustatud (vt. „Eesti Keel“ 1926 või E. Muuk „Eesti keeleõpetus“, 1927). Ent ajalehed oma „kandilisest“ käänamisest ei loobu, vaid kirjutavad hoolega „Jaani Teemant'i kabinet' pro „Teemandi“, „majaomanik Seppa ettepanek“ (nr. 121), „Jaani Rumm'i tunti“ (119), „tunnistaja Piipi ülekuulamine“ (119), „rahukogu mõistis Tompi 1 kuuks aresti“ (119) („kahte moodi: „A. Birk'i ümber tolmupilved“, „Kleesmenti ettepanek“, kuid vahel ka Kleesmendi ja Birgi).

Laarmann ja Tonkmann kirjutatakse kahe n-ga, kuigi neid võõrnimesid on võimalik eesti keele pärasemaks teha ühe n abil, mis kirjutusviis ka on laialt tarvitusel. Pruugib ainult viimast silpi vähem rõhutada (mitte „Tõh-männ, Tõh-männi“, vaid „Tõhman, Tohman'i“).

Meie kodumaisi k o h a n i m e s i d on otsustatud tarvitada omastavakujuliselt, kuid ometi seisab „Postimehes“ nimetavas käändes: „Tallinn' pro „Tallinna“.

Sõnatähenduse alal

puudub „Postimehes“ vahetegemine sõnade „juht — juhu“, „juhus, -e“, ja „juhtum, -i“ vahel. Kõigil kordadel tarvitatakse sõna „juhus“.

Laialt on levinud toimida pro „toimetada“, „Toimiti siiski rahvalugemist“ pro „toimetati“, „Toimima“ on teatavasti tarvitusel intransiitsiviselt (tema toimib seal õhtuti = teotseb), kuid ei või kunagi öelda „tema toimib ajalehte“. Samuti on sageli tarvitusel „omama“ pro „omandama“. Näit „Postimehes“ nr. 121 näeme: „Valitu on... keskkooli hariduse omanud Peterburis“.

Lauseehituse alal

näeme veel teravaid germanisme, kuigi mitte üldiselt, vaid üksikutes kirjutistes.

1. Abilauses tarvitatakse veel saksapärasest sõnade järge. „Silmapilgul, kus Vene-Inglise vahekord hämmiselt teravaks muutunud on“ pro „teravaks on muutunud“. „Ei saa seda homme segi lüüa, mis täna üles ehitanud olete“ pro „mis täna üles olete ehitanud“. Tuleb ette ka head sõnajärge abilauses: „... kõikumisi, millest hoolimata lammaste arv aasta jooksul on suurenenud“, „... segadused, mille pärast 50% ... selja on pööranud kogude lipitsemisele“.

2. Esineb veel „s a a m a“ ühes -tud partitsiibiga: „... ringkirjaga koolide poole pööraks, et tervishoiu nädalal koolides s a a k s e l g i t a t u d (pro „selgitataks“) tervishoidlisi (pro „tervishoiulisi“) küsimusi“. „Teie töö võib publikult v a s t u v ö t e t u d s a a d a“ pro „teie töö võib publikult vastuvõttu leida“ või „teie tööd võiks publik vastu võtta“.

3. Samuti ei puudu ka russitsismid: „Mida Ameerika haikalast kõik ei v a l m i s t a t a“, selle asemel, et eestipäraselt ütelda „mida

kõik valmistatakse'. Sellest ei ole veel loobunud isegi kirjanikud, kes kõnelevad ikka sellest, „mida kõik ei tehta“ pro „teha“se'. Siin on ilmne vene mõju: „Что бы ни сказали, все-равно не поверили бы“ — „mis ka ei oleks öeldud“ pro „mis ka oleks öeldud, midagi poleks usutud“.

Süntaktilisi vääratusi on teatavasti raske käsikirjas parandada, sest see nõuaks sageli ümberkirjutamist, samuti nõuaks see järele mõtlemist, milleks on aega rohkem küll kirjutajal enesel. Siin võib paranemist loota ainult kaastööliste arvel. Võib ka näha, et umbes pooled autoritest (= pool teksti) siiski neist lauseehituse puudustest on vabanenud. Novellides näeme lauseehituse suhtes hoolsama viimistluse tulemust.

„Postimehe“ praegust keeelist seisukorda arvestades võib loota, et need üksikud nähted lähemal ajal lehe pruugist kõrvaldatakse. Kui ajaleht üldised keelejuhised venese keeletarvituse aluseks võtab, siis võib loota ka pealtset vormide õiget tarvitamist kõnelejaskonnas.

E. Trinkman-Elisto.

Kirjanduslik ülevaade.

Albert Kivikas: Süütu. Novell. „Odaamee“ (Carl Sarap) 1927. 30 lk.

Meie möödunud vabadussõja ja sellega kaasas käiva ühiskondliku elu murrangu nähtused on kajastunud nii mõnegi meie kirjaniku hilisemas loomingu. Kuid usutavalt laiemalt ja võib-olla ka sisuliselt tihedamalt, selgemalt, usutavamalt ja kaasahaaravamalt just Albert Kivika loomingu. Sel alal on Kivikas andnud puht-vabadussõja ainlise romaani „Ristimine tulega“ ja teisigi romaane, nagu „Murrangu“, kus ei puudu vabadussõjaline meeoleu, rahutus, kärsitus. „Murrangu“ tegevus sünnib vabadussõja päevil, tolleaegse ühiskondliku elu foonil. Kuid ilmselt paremini on see Kivikal novellides õnnestunud. Kas või näiteks sõjanovellide kogus „Verimust“, novellis „Valge ja punane“ (ilmunud „Loomingu“ 4. nr. 1927). Kõne alla tulev novell „Süütu“ ilmus 1921. a. „Murrangu“ 1. nr. Kahel viimatinimetatud novellil on palju sarnasust niihästi miljöös kui ka läbiulatavas idees.

Albert Kivika eskiisliku ja episoodilise novelli „Süütu“ raam pole lai. See piirdub vaid pataljoniülema leitnant Riimanni psühholoogiliste elamuste eritluse ja surmaelsete päevade sündmustega.

Varahommikul saabub käsk seada pataljon lahinguvalmis, et minna alevi peale, kus asub vaenlane. Minnakse. Kuid pealetungijatele ootamata on vaenlane sellest teadlik; ta avab tule — ja Riimanni pataljonist langeb ligi seitsekümmend meest. Pataljon taganeb...

„Kes kurat oli annud siis meile kõik teada? Nähtavasti oli siin tegemist vaenlase peenikeste ja energiliste salakuulajatega. Kuid ühtki sarnast polnud tabat ega märgatki neil päevil. See näis Riimannile peaaegu mõistatusena, nähtusena, mille lahenduseks puudusid kõik andmed.“

Leitnant pärib yahiulemalt: „Kas eilse päeva jooksul ei märgat ühtki kahtlast isikut pataljoni piirkonnas?“ — Ei. Hiljemini selgub piketilt siiski, et üht väikest poisikest on nähtud. See tabatakse

metsas ja tuuakse leitnandi juurde. Poisikene on arg, nuuksuõ, kardab. Leitnant kahtlustab teda kui salakuulajat. Aga poiss tõrgub vastu. Olevat ainult sõdureilt leiba palunud, muud mitte midagi. Meelituste ja usalduse võitmiseks annab poiss hiljemini siiski järgi — olevat lugenud küll, (kui palju mõisas „valgete lihunikke“, teatanud siis sellest isale, kes punane ja ameti poolest kingsepp. Sõjaseaduse põhjal lastakse poisikene maha. Leitnant on peale seda kogu öö äärmiselt rahutu, heitleb. Järgmisel päeval saabub uuesti käsk — alevi peale tungida. Tormamine, lahing alevis, võit. Leitnant saab haavata ja sureb — „kuid ühes ta sulgevate silmadega kustus väikene osakene fanatismi maailmast, mis oli tardunud ta pilku verest ja püssirohust...“ (lk. 30).

Selle näiliselt tavaliku ja lihtsa sündmustiku taga peitub siiski küllalt usutatav ja tihe peategelase psühholoogilise elamuse eritlus, mis näitab Kivikase kohta, et ta suudab oma tegelasi hingestada. Autor on lihtsalt, kuid kaasahaaravalt jutustanud sõjasiindmustest ja erineva peategelase sisemistest äratundmistest, võnkumistest. Lugeja — niihästi vähe- kui ka paljunõudlik — on kõigiti rahuldatud. Novellis ei ole mitte midagi „rasket“, „mittesceditavat“ ega „liiglihalist“. „Süütu“ kuulub Albert Kivika paremate sõjanovellide liiki.

K. Ehrmann.

Antson, Arp, Kaaver, Meerits, Mälk: Aktsioon II. Koguteos, Aktsiooni kirjastus Tartus, 1927. 84 lk.

Umbes aasta eest, kui ilmus aktsioonlaste esimene aastaraamat, leidis see laialdast tähelepanu mitmesugustes ringkondades. Rühmitus kui seesugune tundus iseenesest elujõulisena ja kindlaimelisena. Ei saanud salata seda vastasedki.

„Aktsiooni“ teise albumi kogumulje on mitmeti võitnud, olgugi et esitatud teoste ainestik ja ideed on samad erialalised pisut ühekülgse maiguga kui esimeseski raamatus.

Aktsioonilased on võitlusrahvas, sõnades akuutne, meelelt tsüüniline, opositsiooni- ja vimmatundega, teravas vastolus praeguse tulundus- ja valitsuskorraga. Nende idee on: võitlus, nende eesmärk: tulevik, parem ja suursugusum kui käesolevad päevad.

Tänapäev, kildkondlus, erakondade ja kihtide omavaheline võitlus kajastub nende töis, töölise ja töölikitsimusega tulipunktis. Siin on asju, mis tunduvad peaaegu sotsiaalse ajalehe pamflettidena, poliitiliste arve-õiendamistena; kuid siiski, miks ei või siis kirjan- duses valitseda needsamad põhimõtted, tõekspidamised, ideed, mis valitsevad elus? Kui riigikogus lüüakse igapäev lahinguid suur- poliitike nimel — miks siis mitte ka kirjan- duses, mis ju meie ajal püüab olla aktuaalne, tänapäevane, päevakajalinegi.

Ainuke väärnähtus seisab selles, et aktsioonilased paiguti maot- tuks programmijutlustajaks, agitatsioonilausetega vesistajaks kipu- vad muutuma. See enam t e h t u d kui hingest tulev opositsiooni- laine lööb mõnedelgi üle pea ja uputab kunstilise elemendi. Seda lainet peaks oheldama, parajas suhtes teostesse sisse tilgutades, aga mitte üle kallates, pillates. Siis oleksid aktsioonilased maitstavamad, delikaatsemad, võib-olla ideelisestki seisukohast tagajärjekamad kui nüüd, sest vahest mõjub enam vaikne suggereeriv sõna kui avalik kisa ja alarm.

Rühmituse paremad väljendajad — olgugi ühtlasi ka kõige äge- damad — on Kaaver ja Antson, neile järgneb Arp. Teised koos- esinejad tunduvad enam kaastöolistena kui kaasyõitlejatena.

„Aktsoon II“ sisaldab luuletusi, kaks novelli, draama ja epigramme. Tugevam külg seisab luulega V. Kaaveri käes.

Kaaver on protestimeelne vaim: iseteadev ja suurustav, uhkegi. Tihti ta ei tunnusta oma luules ei värssi, riimi ega muid „luulelisi“ seadusi. Loobib vaid sõnu ja ridu nagu vihane vulkaan. Enamasti kannatavad nad lugeda, aga leidub ka vastupidiseid: venitatuid, amorfseid, täis internatsionalistlike lööklauseid, kirjeldavaid ja lento-tempos liikuvaid — nagu pikem „ood“ „Mäss“.

Kaaveri luulel on prohvetlikku tooni, mis mõjustatud tugevast klassiteadlikkusest ja usust proletariaadi võidusse, punasesse maailma, tulevikuideaali. Teravil sõnul kuulutab ta kadu ja muutust olevale:

Ma tunnen tuld ja viha
Kõlavat tänase suust;
Kogu maa, kogu ilm
Gröönimaast — Tulemaani
Elab elektrilist muutust!

Ta näeb, ülekohut, tunneb viha, armastab töölisi, vabrikuid, proletariaati. Korduvad mõisted „tormi ja kiha“, „valu ja viha“, punased lipud, raadio, internatsionaal ja veri. Ta tahaks sõnusse panna kogu praeguse töölisklassi kannatuse, unistada kannatajale „vabaduse-vendluse-maast“, mingist punasest Sooria-Mooria riigist, kus tööline sinises pluusis läheb üle ooperiplatsi, kus „kapital põlvitab massi ees“ ja hümniks on kolmas internatsionaal. Ta elab usus, et:

Lähme päevale tõusvale vastu,
Ligidal jõudude kokku pörk,
Lippude veres on hää meil astu,
Ilm on kui värisev ämbliku võrk.

ja et:

Tööliste jumal, kes muudab
Aegade palge. — —
Töö — raudne jumal
Homme loob teise aja.

Kes teab? Klassivõitlus on tasakaalutu suurus. Mõs homme võidetakse, võidakse taas tunahomme kaotada — ja võidakse oma võidust pettudagi.

Kaaveri põlgus ja iseteadvus viivad teda irooniani ja nägemuslikkuseni. Kuid need palged pole puhtad: irooniasse segub lüüriilist pehmust ja nägemusisse hirmu ja tuimust, mis neutraliseerib.

Ida Meerits esineb esmakordselt katkega poemist „Maipyha“. Laulab õige amorfset kujul Tallinnast ja Kadriorust internatsionaali motiividel:

„Ei unistus see enam kauge,
mil koondume kõik yhel jõul,
— — — — —

me siht on võit, kuid võitlus teel!“

Meerits harrastab ühtlast vabavärssi ja riimi. Omapärane joon puudub. Toetab Kaaveri loodud põhitooni, kuid tundub ka H. Rooskaja taolist tsünismi, hüppevalmisolekut ja näkkulöömist:

Sõna- ja isikuvabadus...
See ei ole esimene kord!
Aga ometi põhiseadus?
Hahahaha!
Põhiseadus ja inimteadus!

Ormi Arp on eelmisist luuletehnilises mõttes — stiliseeritud stroof ja riim — kultuurilisem, kuid ühtlasi ka skeptilisem. Tal on selge, et:

Meie päike pole ärtu jäss—
viisnurk on see, mis võitlust õpetab.

Kuid tagajärgede üle kaheldes arvab siiski:

Parem on lõigata laineid nii,
vagu et jääbki tormist vabaks.

Tema äratundmine ütleb, et aeg alles ees, praegusele „raudkijvristatud loomale“ (kodanlusele?) ei suudetavat midagi teha. Võib-olla tunneb ta olukordi paremini kui prohvetlikud hüüdjad. Tal on omapära ja optimismi, aga ta ei suurusta sellega, vaid ironiseerib („Raudkiivrid“).

Al. Antsoni „Seitse epigrammi“ on veretavõitu. Antson haarab heast epigrammi ainekinnist, tal on öelda midagi, aga ta ei taba küllalt epigrammilist lõikavat ironiat ja kohast sõna. Parem neist on ehk „Kolmainu“:

Politikas: Mihkalai,
Kunstis: Jaan Koort,
Kirjanduses: Parsilai;
See kolmainu rahvuslik noot.

Proosa osas tundub Aug. Mälgi novell „Ristitegija“ eelmises „Aktisioonis“ ilmunud „Surnu summast“ nõrgemana. Novelli tegevustik koosneb sellest, et noor vabrikant Frants ära võrgutab ristitegija Joosep Kirotoski pruudi ja see enesele meelehänmas äädikahapet sisse võtab. Kättetasumisihas võrgutab Kirotosk Frantsi õe ja hülgab siis ta — saades seega tagasi oma nädalapäevad kadunud rahu ja töõhimu. Ei muud midagi. See on peenestundeline lõpp, aga oleks võinud olla enam, aine oleks andnud enesest paremat teha. Mälgil on jäänud see pealiskaudseks ja hõredaks, olgugi et on päikesepaistelisust ja omapärast sulatavuslikkust käsitlusviisis, iseäranis lõpupool. Järsk psühholoogiline murre on kaheldav, inimesed hingestamatud, stiil siin-seal ilutsemiseks muutuv, kergepärane. Kuid oma veetlevus ja šarm on tal siiski: valge armastus punasel tagusel. See liidab Mälki aktisioonlastega, kuigi tagasihoidlikult.

Al. Antsoni „Kirgring“ on ekspressionistlikes lauseis heidetud visand. Vähe õudse fantastikaga ja romantilise ainesse suhtumise maiguga. Võrdpilt kirest, madude ringist ja tuleleekidest sumbes suvetõõs. Leiduvad mõned huvitavad ja omapäraseid laused, on rütmi, kuid üldiselt sisuvaene ja tähelepanu kättkestamatu. Näib, Antson novellistina ei taha võrduda Antsoniga kui dramaatikuga.

Draama alal on Antson tugev. Tema „147“ on peaaegu tollerliku temperamendi ja hooga kirjutatud teos. Stiil ja dialoogid lühilauseelised, tegevus ruttav, kindlas suunas arenev, ilma lisandusteta ja segavate kõrvalepisoodeta. Piltide konstruktsioonis on märgata süvendatud ekspressionistliku lavateose liikuvust, rütmi, kaaskiskuvust ja ainele vastavat meeleolu.

Kuid Antsoni ja Ernst Toller vahel on siiski vahe: Toller draamas näed põhjust, Antsoni omas kuulud. See avaldub Antsoni tegelaste kõnõest. Just niisama kui pimedas käimine: kuulud, et keegi nagu tuleks, aga siiski ei tea, kas tuleb või mitte.

Aga see on kõrvallnähtus, mis paraneb. „147“ on Antsoni läinud aastal ilmunud „Kolgatast“ suur samm edasi.

„147“ peategelane on kirjanik Ralf Merder, kelle sõjakohus poliitilise tegevuse pärast surma mõistab. Temaga ühes kannatavad 146 kaassüüdlast (järelkaja 149 kommunisti protsessile). See on pilt poliitilisest võitlusest: ideeks ja idee pärast. Üksikute isikute karaktereid autor ei näe. Selle vastu: ta kujutab õnnestunult heredates tõmmetes ühiskondlikke olukordi, hulga-, massistseene, liigub boheemkonna kõrtsides, vangimajas ja tööbörsil. Siit leiab ta huvitavaid inimesi, töölisi, kirjanikke, kunstnikke — loide ja ükskõikseid nõtrade ja viletsate vastu, kel ainult oma heaolu ja mugavustes elamine eesmärgiks. Neid üldjoontes oskab Antson traagiilis-sotsiaalse silmaga näha ja kujutada.

Seal, kus Antson pateetiliseks, hüüdjaks hääleks ja prohvetlikuks muutub, muutub draama ühtlasi ilmavaadete deklaratsiooniks — täis hüüdlauseid internatsionalistide programmist.

Samasugune optimist-fatalist, nagu luuletajad eespool, on Antsongi, kes usub ilusama ja parema päeva — isegi oma vaenlastele — tulekut klassivõitluse kaudu.

R. Sirge.

Ja an Lattik: Lõunamaale. Reisikirjeldused. Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus. 1925. 151 lk.

Kõige huvitavamaid ja värviküllasemaid reisikirjeldusi on kirjutanud eesteedid, kunstikriitikud. Välismaalaste reisikirjeldustest võiks nimetada Hippolyte Taine'i „Voyage en Italie“, Eestis on ilmunud Fr. Tuglase „Teekond Hispaania“ ja Semperi Itaalia reisikirjad „Loomingus“ 1924. Varustatud suure eruditsiooniga ja arenenud subjektiivse maitsega on nad andnud kirkaid ning tähelepanekutelt tiineid pilte läbirännatud maadest. Kuid sageli on niisugused reisikirjeldused väga rasked lugeda. Nad jäävad naudingu esemeks üksnes kirjanduseinimestele. Nii näiteks on Semperi reisikirjad väga vaimukad, rikkad, tähelepanekuilt ja artistlikud stiililt, kuid laiemad rahvahulgad ei loe neid mitte. Just nende kõrge, liiga hoolikalt tahatud, meisterlik, kuid külm stiil on see, mis heidutab lugeja.

Palju parema meelega võtab lihtne lugeja kätte Lattiku „Lõunamaale“ ja naudib selle raamatu lihtsat, lõbusat, realistlikku proosat.

See on ajakirjanduse, joonealuse kirjutise, kerge, rahvalik väljenduslaad, mida tarvitab Lattik raamatus „Lõunamaale“. Sageli muutub ta koguni familjaarseks kirjeldatava eseme ja lugeja vastu. Kuid see annab raamatule soojust, ütleksin — kodust mugavust juurde.

Kuid rutates on maalitud ta reispildid. Mis sest, et nad esmalt ilmusid ajalehe joone all, kuid ka joonealune võiks olla tihedam, ilma et ta oma rahvalikkusest midagi kaotaks. Läbirännatud maid on vaadatud otsekui linnulennult ja sageli täidab autor, selle asemel et nähtut kirjeldada, need kohad lõbusa vestlusega isiklikest reisi juhtumustest. Kokku võttes on see raamat lõbus ja mõnus veste autori reisist. Et aimu saada ta sisust, refereerin selle lühidalt.

Mõisakülalt üle piiri sõites jätkab autor teekonda Riia kaudu Varsavi, siis Tšehhoslovakkia, Viin, Ungari ja Triest, kust sõidetakse laevaga Brindisi kaudu üle Vahemere Aleksandriasse. Nende läbisõidetud maade ja linnade kohta teeb autor mõned humoristlikud märkused, kerged tähelepanekud. Sest reisi eesmärk on Lõunamaa ja sellele pühendatakse ülejäänud leheküljed, mis võtavad oma alla üheksa kümnendikku raamatust. Peatükid Egiptusest, nagu „Kairo“, „Luxor ja kuningate hauad“, „Kairose tagasi“, on õige huvitavalt ning tähelepanelikult kirjutatud ja Jeruusalemma peatükkide kõrval parem osa kogu raamatust. Käiakse vaatamas püramiide, sfinksi ja võetakse 650-kilomeet-

riiline erireis selleks ette, et näha Luxoris vanade vaaraode kalmistut. Org, kus kuningate kalmud asuvad, on paik, mis samuti kui Surnumeri eriti sügava mulje on jätnud autorisse. Ta kirjutab: „Ei tahtnud mitte ära tulla, oleks tundide kaupa võinud valtida surmaoogu. Ta nagu hoidis kinni.“

Siis kirjeldus kärarikkast Kairost ja sõidust üle Suezi kanali Pühale maale. Rongiga kihutatakse Palestiina kõige põhjapoolsemasse linna — Haifasse, et sealt teha üksikasjalikum rännak tagasi.

Haifast nimetab autor kõige „ilusamaks kohaks Palestiinas“. Selle ilu võlgneb ta merele, Karmeli mäele ja avarale väljavaatele mäeharjalt. Haifa on juudi linn ja reisijad õpivad seal juutide elu tundma. Haifast sõidetakse autoga Jeesuse sünnipaika Naatsaretti, väikesesse „Viljandi suurusesse“ linna, kus elavad peaaesjalikult araablased. Siinkohal tähendan, et Lattik kui pastor käib Pühäl maal eriti kohtades, mis kuidagi seotud Kristuse isikuga. Ja raamatusse on üle kantud ka usulisi varjundeid, pühalikku meeleolu, mida autor Palestiinas reisides tunneb. Ta osundab mõnikord piiblit ja tuletab vastavais paikades kohti piibliloost meelde. Kuid ta ei tee seda sugugi pealetükkivalt, ja mitte kristlast ei sega see küll sugugi.

Naatsaretist sõidetakse heroodese-aegsesse kindluslinna Tibeeriasesse, mis asub Keneetsareti järve kaldal. Reisijad vaatlevad elutut järve ümbrust ning linna ja sõidavad pikema peatuseta läbi mägise maastiku Jerusalemma. See linn jätab autorisse sügava mulje. „Nii ta scisab — kõrgel kohal, uhke ja julge. Tornid ja valged majad paistavad kaugele. Siioni kants võis küll valitseda üle terve maa.“ Ja ta pühendab Jerusalemma ja ta ümbruse kirjeldusele ligi kolmkümmend lehekülge. Reisijad käivad Jerusalemma ligidal läbi kõik piibli kaudu tuntud kohad, nagu: Hinnomi org, Siioni mägi, Silloa tiik ja Kolgata. Viimase kohta ütleb Lattik: „Ma soovin, et minu kodumaalastest igatüks, kes kunagi rändab Pühale maale, kes peatub pühas linnas, et ta läheks nimelt vaatama ka seda Kolgata mäge, mis asub linna värava taga. Võib-olla mõjub mägi, võib-olla saavad seal suure reede sündmused nii elavaks, et suruvad vaest rändajat põlvede peale maha. Kui mitte seda, siis saab süda vähemalt soojaks.“

Jerusalemmast sõidetakse veel välja Jeerikusse, Jordani ja Surnumere äärde. Viimase kohta lausub autor: „Ma ei tea mitte, kuidaviisi see surnud meri mõjub teiste reisijate peale, ma ei oskaks mitte kirjeldada tundeid, mis ta hinge põhjast üles äratab, aga enda kohta võin ma ütelda, et see sügav lahtine haav maakera kehas, soolaveega täidetud, see mõjub.“

Siis algab kodusõit. Kõige pealt Jaffasse, mis tähtsam Palestiina rannalinn, vanasti ristsõdalaste esimene toetuspunkt, nüüd seksamaks sisserändajatele juutidele. Vana Jaffa kõrval asub uus, puhas juutide linn Tel-Aviv, sionistide tähtsam keskpunkt.

Jaffast võetakse ette teekond laevaga üle Valhemere Aafrika kaudu Kreekamaale, Pireuse sadamasse, kust Ateenasse tõtatakse. Kolm päeva peatutakse seal ja vaadeldakse ajaloolisi kohti. „Linn on suur, on ilus ja vaatamisväärne. Vanadel krecklastel on palju maitset olnud.“ — „Praegune Ateen on järeletehtud Pariis.“

Ateenast sõidetakse Balkani kaudu Ungarisse, sealt Viini ja Varsavi kaudu Eestisse tagasi.

Tugevad on muljed ka Balkanist — metsikust, kuid omapärasest maast. Tekstis on rida ülesvõtteid, mis tehtud rännakul. Trükitehnilliselt enamasti rahuldavalt sooritatud. Raamatu lõpus ka teekonna kaart.

Paiguti on väga selgeid, sisukaid pilte, siis libisetakse jällegi pealiskaudselt mitmest asjast üle. Et anda näidet Lattiku kujukast ja elavast jutustusviisist, toon osundi peatükist „Läbi Balkani koju“.

„Meie kupeesse tulid kaks Serbia ohvitseri, mõlemad hästi söödetud, paksud poisid. Ühel oli kaunis katkine sumadan, nõoriga risti ümber köidetud, teise asjad olid vähe paremad. Ilma pikema jututa tõmmati sineld eest lahti, saapad kisti jalast ja söödi üks kindel õhtusöök. Vanast sumadanist võeti välja praetud kana, leiba ja veini, löödi kanale kahvliga sisse, tõmmati käega tükkideks ja söödi ilma ühegi uhkusea kappade vahel maha. Luud-kondid visati põrandale. Veini võeti peale ja kõht saigi täis.“

Seda raamatut võib tarvitada algkoolis maadeteaduse tunnis lektüürina või soovitada kodus lugemiseks.

Naiivne, lapselik mõttekäik (heas mõttes), lapselik väljendusviis, selles peitub Latliku omapärasus, võlvumus, mida tunneme juba „Meie noorte“ ja „Minu kodust“ kaudu. — Selleski raamatus esineb see lapseikkuse võlvumus.

Ilmar Reiman.

Liivi rahva usund. Oskar Loorits. II köide. Tartus 1927. 280 lk.

Liivi rahva usundi esimesele köitele on kolmandiku aasta pärast teine köide lisaks ilmunud. Kõik esimese köite kohta avaldatud üldised märkused maksavad ka selle teise köite kohta; „looritsismid“ korduvad siingi. Kuid ega see ime olegi: käsikiri kõigiks kolmeks köiteks oli juba enne esimese köite trükkimist valmis.

Käesolev köide käsitleb õieti 4 peatükki: surm ja surnud, külmking, kurat, kummitused. Peamiselt tulevad muidugi liivlaste sellekohased mõisted harutusele, kuid võrdluseks võetakse eestigi aineid arvesse. Siiski mitte ühteviisi. Üldiselt ei astu eesti ained surma ja surnute peatükis küllalt esiplaanile, välja arvatud „vihmasadu päikese paistel“ ja „kõrva ulumise“ kirjeldusel, niisama kuradi ja kummituste harutusel, kuna külmkinga kirjeldusel neid põhjalikult tähele pannakse. Ülepea on külmking pikemat käsitlust leidnud kui ialgi enne. Kuna külmkingale kirjanduses senini ainult paar lehekülge on antud, jagab dr. O. Loorits talle umbes 100 lehekülge.

Kahtlen, kas tõesti fонт ehk kodukälja naisele sõnumit saadab (lk. 93, 127), kui ka rahvasuu saatjat selleks nimetab. Sõnumi saatmise kirjelduse puhul juhatatakse Aarne juurde, FFC 25, lk. 45, kuid nimetatud leheküljelt ei ole ma sellekohaseid motiive leidnud. 240. lk. tsiteeritud ladinakeelse diabolus'e asemel võiksimme sellekohase kreeka keelse sõna juurde tagasi minna. Autor väidab 241. lk., et suurnimi kurat on Baltikumi impoorteeritud kõige enne idast vene misjonäride poolt. Ma ei taha selle väite vastu vaielda, pean aga tähendama, et autor sellele väitele küllalt veenvaid tõestusi ei ole toonud. Autor eksib selles suhtes, kui arvab, nagu katsuksin mina sõna kurat tuletada ladinakeelsest sõnast curatus (lk. 227). Olen oma Eesti mütoloogias I, lk. 150 seda E. Virgo seletust tsiteerinud, ilma et selle omaks oleksin võtnud. Olen tsiteerimise puhul kohe juurde lisanud: „Muidu oleks viimane seletus õige kena, kui ajalooliselt meil selle sõna tarvitamist võiks tõendada.“ Aga et Eestis ajalooliselt seda ei saa tõendada, järgneb, et ma seda seletust ei või omandada.

Huvitusega jääme O. Looritsa Liivi rahva usundi kolmat, viimast köidet ootama, seda enam, et senised kaks köidet eestigi usundi valgustamiseks palju selgitavat materjali pakuvad ja viimane köide seda vist muidugi niisama pakub. Kolmanda köitega omandame silmapaistva, eposhitegeva teadusliku töö liivlaste usundi kohta.

M. J. Eisen.

August Laurij: Eestlased inimsoo ürgisad ja ürgaja keel. Keele võti. Autori kirjastus, Pärnus 1926.

Mida see raamat pakkuda tahab, seda laseme autorit ennast seletada.

„Piibli järele oli alguses üks ainus jumal. Adami ajal olid Jumalal ka inglid. Oli üks ainus keel... inimesest arenesid välja rahvaste sugupered ja ainumast keelest omapärased keeled...

... on küsimine: missuguseid keelesid ehk keelt räägiti enne keelesegadust ja enne omapäraste keelte väljaarenemist?

... Kõikidest raskustest hoolimata tuln lõpulikule otsusele, et eesti keelt põhi- ehk ürgkeeleks nimetada tuleb, millega kõik teised keeled enam ehk vähem suguluses seisavad.

Peaaegu tähendama, et Tallinna kirjakeel (mida keskaja kloostrivõi kirikukeeleks nimetada võiks), ürgkeelest kõrvale tahab minna (isesugusel põhjusel), kuna Tartu-Võru-Viljandi rahvakeel peaaegu puhas ürgkeel on“ (lk. III ja IV).

Edasi seletab autor, et „... „Esti“ keelele (esete keelele — der Väter Sprache) seisavad Euroopa keeltest ligemal Ungari, Soome, Saksa ja Vene keel“.

Oma meetodit selgitab autor: „Arusaadavalt on... vanem keel kõige õigem võti rahvaste keelte analüüsimiseks ja etymologia kindlakstegemiseks (Etymologia: sõnade päritolu ja nende põhitähenduste teadus).

Mis etymologiasse puutub, on siamaani ainult see nimetus olemas, kuid reegleid ja süsteemi, mille järele etymologiateadust käsitada, ei ole tänani veel leitud ega ülesseatud! Käesolev raamat tahab alles sellele teadusele põhja panna“ (IV lk.).

Missugused tulemused see „etymologia“ annab, selleks jätkub eeskätt mõnest näitest.

Autori arvates seisavad kõik keeled silpidest koos „ja igal silbil on oma algupärane tähendus ja mõte“ (11. lk.).

„Sõna „keel“, „keele“ sisaldab silpe „ke-äle“, „ke-hääle“, see tähendab: kes häält teeb“ (13. lk.), ka saksa keele „Kehle“ olevat sealtamast pärit, kuna aga „Zunge“ tuleks kombinatsioonist „keel on sun“.

„Kalevide pojad... tegid ka merereisusid kaugele üle „mereviide“ (sellest nimi Merowech, Merovig, Meroveus, Merowinger)...“ (23. lk.).

„... „dialekt“ ... õigem oleks gialekt ehk kialekt, see annab õige lause „ki-äle-katte“, „kiele-katte“ ehk „keele-katte“ ja tähendab Saksa k.: „Sprache brechen, Zunge brechen, Rede brechen ehk radebrechen...“ (35. lk.).

Saksa keele „Kork“, inglise „corck“ jne. tulevat eesti keele „koorikust“ (vrdl. 54. lk.).

Saksa keele „Nachbar“ olevat tulnud eesti keele „liginahepere“st“ ehk „liginapere“st“, õigemini „ligi-maa-pere“st“, ja saksa keeles olevat ka siis õigem nõnda ütelda „Machbar“ (vrdl. 55. lk.).

Hoolimata neist täiesti juhuliselt võetud näidete enese eest rääkimisest tahaksin siiski konstateerida, et see teos on huvitav.

Huvitav müüdugi mitte oma tulemustelt, mitte kui käsitus, vaid temas avarduvailt mõtlemisprotsessidelt, huvitav kui nähtus.

Üldiselt motiivilt oleks see teos lõkitav nende sarja, mis meilgi avaldunud Jüri Truusmanni j. t. panabülonistlikkudest harrastustest ja kus ka sakslased teinud piiblist germaani tõugu rahvaste aja-

loo ning lätlased Moosesest lätlase. Käesolev teos küünib mitmeti veel kaugemalegi: ta laseb jumalatki eestlasena eesti keelt kõnelda.

On juba ammu märgitud paljudes keeltes ettetulevaid sõnasarnasusi kui huvitavaid statistilisi ja psühholoogilisi nähtusi.

Psühholoogias ärakasutatav on ka see materjal, mis esineb kõnealuse teose näol, nagu näit. ka üldiselt mitte loogikale, vaid psühholoogile on heaks uurimisesemeks vigased otsustused oma tekkimisprotseduurilt, samuti kui teisedki haiglused, nii et hingedeadus mitmeti kasu saab psühhopaatidel.

See teos on otsekui kõver peegel, kust teatud mõtlemisvead, mis esinevad teinekord teaduslikkudeski töödes, vastu paistavad oma iseloomulikus jumestuses.

Sellisena oleks märgitav eeskätt näit. autori leid iseenesest. Nimelt, et ta just eesti keelest kõigi keelte ürgaluse leiab. Seda ei tule võtta sugugi mitte ainult tema patriootilisest lähtimisest. Kaalukamalt on tegemist siin subjektiivse sissekuulmisega. Kuna autor nähtavasti eesti keelt valdab kõige paremini, siis võimalduvad talle siin kõige kergemini kõige mitmekesisemad assotsiatsioonid, mida ta teistesse keeltesse, nende interpreteerimisel, sisse kannab, ka neid keeli ja vastavaid sõnastusi kombineerides, seda mugavamalt, mida tuttavam tal vaadeldav võõrkeel. Objektivne keeltesarnasus ja autori subjektiivne keelte tundmine asuvad siis ka otsekohe võistleva. Sellest küljest on seletatav, miks autor leiab just vene ja saksa keele soome sugu keelte kõrval ligi seisvat eesti keelele.

Säärane subjektiivsete teadmiste objektivistamine, kuigi mitte samal määral kõigile mõistetaval kujul, ilmestub väga tihti näit. ajaloo käsitlestel, kus käsitaja kaldub ikkagi temale tuntud faktide ja nähtuste kui tegurite ja sõlmpunktide rõhutamiselle. Uurijate kogusummas tasandub see nähtus niipalju, kuipalju arvestatakse teiste uurimusi, kuid üksikvõistlustel avaldub see tendents siiski.

Samuti märgitav on ka puht-sõnastuslikku mõtlemisse kaldumine klassifitseerivast, nähtustest kõnelemisega, kuid mitte ettekujutamisega, kuidas üks või teine kord teatud nähtus tegelikult võiks sündida.

Mõnikord püstitatakse ju terved hüpoteeside koguhulgad ja teooriate sarjad mingisugusele sõnastuslikule postulaadile, ilma küsimata, kas sellele sõnastusmõistele saab allutada mingit konkreetselt kujutelmata.

Iseloomulik on ka see kiimlev tunglemine üksiknähtuste seletamisele oma idee fixe'iks muutunud lähtepunktist, kusjuures igalt poolt ja igapidi leitakse ja süvendatakse oma vaatekohaga kuidagi sobitavaid võimalusi, kuna faktistiku kogumaht silme eest varjule jääb. Teistes kombinatsioonides, näit. delirium metabolicum'i puhul, on seda ammugi märgitud. Uurija hingelaadi aitab pilku heita kõnesolevas teoses (54. lk.) esinev igalt poolt kokkuotsimine. „Vrdl.: „Hiljuti tõi „Vaba Maa“ nr. 104 väikese artikli röövli Nonce Romanetti elust Korsika saarel. Muuseas oli lugeda: „Sest ajast peale elas Romanetti 18 aastat maquis, tähendab Korsika mägedes, olles ümbritsetud rahva üldisest lugupidamisest.“ Ka siin näeme, et „maquis“ ja „mägis“ lahku ei lähe, kui meie ennast võõra õigekirjaga „exitada“ (eksitada) ei lase. Ka mägi on maa, kus maa kõrge, ehk korge, sellest siis vene keeles mägi = gorka.“)

Sarnase vaatlussuuna arenedes võib inimene isegi teadmisi kogudes ja püüdliselt õppides küll asjasse mitte pühendatut üllatada, oma teinekord õige üksikasjadessegi küündivate arusaamistega.

Kuid ligemalt vaadates selgub, et need üksikteadmised kannavad kõik teatud vildakat ilmet, iselaadilist jume, mis näitab, et maja on hakatud mitte vundamendist, vaid katusest ehitama. Mida enam viltu katus, seda enam avardub selle ehitusviisi iseloomulikkus.

Seal kõrval võib märkida hästijumestatud, ülaltoodust isegi selge oleva, funktsionaalse süstemaatilise mõtlemise ja selle kaudu ka arenguliste vaatluste pea täielist puudumist. Keeleliste nähtuste liikuvus on siin teoses kõik näiv. On võetud iga vormi, ka grammatilist, kui midagi staatilist.

Need nähtused nõuavad, nagu märgitud, psühholoogilist vaatlust. Ka teadusliku kritiseeriva suhtumise korral on tulunduslikult kasulikum ja tihtigi otsesem otsustuste vigasid avardada mitte kõige pealt formaal-loomika, vaid ka psühholoogiliste iseloomulikkuste ja psüühiliste mõjurite lähtest.

Kuidas juba sellegi teose põhjal mitmetigi tüüpida saaks selliseid mõtlemisvigu, ja seda materjali teiste omasugustega meie Eesti kirjanduses kuhjata, see jäägu edaspidise asjahuvilise uurija hooleks.

On igatahes selge, et ka seegi teos on kui mitte ühte, siis teist viisi kasutatav.

Juh. Libe.

M. Hammarström: *Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder jämte språklig inledning.* Suomen Historiallinen Seura 1925.

Need, kel on tegemist keskaegsete ürikutega jne., tunnevad alataas tungivat vajadust eriti mitmesuguste sõnastikkude järele, kust võiks leida keskaegsetes tekstides esinevate sõnade tähendusi. Seesugused sõnastikud hõlbustavad uurijale tähtsal määral uurimistööd ja hoiavad teda sõnatahenduste valemistööst eest. Ses mõttes on Hammarströmi glossaariumi ilmumiseega soomlastele ja rootslastele ülivajalik vahend antud. Et Eesti ajalugu keskajal sagedasti sõlmitud Rootsi ja osalt ka Soome ajaloo ja et Eesti ajaloo uurijale ei ole tähtsuseta Rootsi ja Soome ajaloo allikad, siis on arusaadav ka see, et mainitud Hammarströmi teos on ka eesti uurijale enam kui teretulnud. Uurija on võtnud arvesse ainult need keskaegsed ladinakeelsed sõnad, mida ei leidu klassilises ja hilisklassilises keeles; et välja on jäetud need sõnad, mida võib leida harilikest ladinakeelseist sõnaraamatust, siis ei ole sõnastik kujunenud liiga kogukaks ega kulukaks. Sõnastiku kokkuseadmisel on arvestatud niisuguseid soomlastele, rootslastele ja taanlastele tähtsaid keskaegsete allikate väljaandeid kui „Finlands Medeltidsurkunder I—IV“ (Helsingis 1910—1924), „Scriptores minores historiae Danicae“, „Sveriges Traktater med främmande makter“, „Svenskt Diplomatarium“ jne. Kasutatud allikatekogudest on Soome ja Rootsi ajaloo seisukohast tähelepanu leidnud ka meile väga väärtuslikud ürikutekogud: „Liv-, Ehst- und Curländisches Urkundenbuch“ ja „Hansisches Urkundenbuch“. Sõnastikus on ära tähendatud keskaegsete ladinakeelsete sõnade algupära ja tähendus üksikuil erijuhtudel ühes või teises allikas.

Huvitav on ka keeleline sissejuhatus, kus autor ära määrab, mis on põhioolult keskaja ladina keel, selgitades selle hääle-, vormi- ja lauseõpetust. See on üldiselt selgesti tehtud; kuivõrt autor siin talitab otstarbekohaselt ja kuivõrt ta siin eksimustest vaba on, see jäägu filoloogide otsustada. Kuid senini ilmunud arvustusist on märgata, et ka selles autorile suuri etteheiteid ei saa teha.

Tähelepanдав on sissejuhatavas osas ka Hammarströmi esitus sõnade tuletusest (lk. 51—65). Oli tarvidus uute sõnade järele; klassilises jne.

keeles puudusid nad; keskaegne ladina keel päris sõnavara hilisladina-keelsest kirikukeelest, kuhu juba üsna palju kreeka sõnu oli vastu võetud, kuid keskajal voolab keelde palju uusi aineid elavaist keeltest (itaalla, prantsuse ja saksa).

Kõike eelmist arvesse võttes loodame, et väärtuslik Hammarströmi teos ka Eesti uurijate poolt õigustatud tähelepanu leiab. See teos on ilmunud Soome Kirjanduse Seltsi käsitraamatute-sarja esimese numbrina.

H. Sepp.

H. Pirang: **Das baltische Herrenhaus.** I Teil. Die älteste Zeit bis um 1750. Riga 1926.

Baltimaade arheoloogiliselt, ajalooliselt, kunsti- ja kultuuri-loomiselt väärtuslike muinasvõtte kaitse on oma ajalugu juba selja taga. Õige varakult on märgata katseid päästa nii kinniseid kui vallalisi mälestusmärke lõplikult hävimast. Kui ehitisi endid ei reparaeritud, siis püüti vähemalt nende kaasaegset seisukorda kirjeldada, neist täpsamad plaanid ja joonised valmistada. Umbes 1827. a. paigu andis vastava käsu lossivaremete kohta kindralkuberner Paulucci. Hiljemini on Balti saksakeelses ajakirjanduses tihti avaldatud esitisi ja vahetatud mõtteid, kuidas tarbekohaselt korraldada mälestusmärkide kaitset (W. Neumann „Balt. Monatsschr.:is“ 1888, J. Girgensohn ja t.); on avaldatud ka pikemaid töid mälestusmärkide alalt, millena äramärgitavad oleksid Gulecke „Alt-Livland“, Nottbeck-Neumann'i teos Tallinna üle, W. Neumann'i luksustöö kesk-aegse Riia üle jne. On üksikute teaduslike seltside poolt asutud tähtsamate, lagunevate mälestusmärkide renoveerimisele, kuid üldiselt kannab kogu töö süsteemitut ilmet. Muudatust võib märgata I Balti Ajaloolaste-päeva järgi 1908. a. Riias, kus selle ülesandel asutas Riia ajaloo ja muististe tundmaõppimise selts erilise „mälestusmärkide hooldamise komisjoni“ 1909. a. Selle töö oli esijoones ettevalmistus Vene valitsuse poolt kavatsetud riiklikult organiseeritud mälestusmärkide kaitse läbiviimisele. Koos Riia arhitektide-ühinguga viidi läbi „mälestistekaitse“ kui õppeaine sissevõte Riia Polütehnikumi arhitektuuri-osakonda. A. 1911 korraldas dr. W. Neumann Baltimail konsistoriumi nõusolekul kirikuteankeedi, mis äärmiselt väärtusliku materjali kokku tõi ja mille inventariseerimine kavatseti peatselt ette võtta. Nende kui ka teiste tööde sooritusega loodi eeltingimused tagajärjekale mälestistekaitsele ja teatud alus ka kohalise arhitektuuriajaloo teadusliku ümbertöötamise võimalusele peaaesjalikult Lõuna-Baltimail, kuna Eestimaa kubermangu alal ses suhtes suuremaid teeneid oli „Estländische Literarische Gesellschaft“ Tallinnas.

Peale sõda, a. 1925, jätkas Riia komisjon tööd ja 1926. a. veebruaris jõudsid lõpule eelläbirääkimised „Estl. Liter. Gesellsch.:iga“ ses mõttes, et leiti tarvilikuks koondada Balti ehitismälestiste arhiivi kõiki saadavaid materjale. Arhiiv sisaldaks linnahitiste üldvaateid, kommunaalehitisi, elumaju, aedu, iluehitisi, kõikide konfessioonide kirikuid, maakirikuid, talumaju, lossihitisi ja nende varemeid, mõisamaju ja -parke, majandusehitisi ning tehnilisi hooneid ja jaguneksvastavalt kümnesse ossa. Selle arhiivi mõisamajade materjalikogu põhjal on antudki välja „Balti härrastemaja“ esimene osa sarjast „Baltische Baudenkmäler“ („Gesellsch. f. Geschichte u. Altertumskunde zu Riga“ poolt).

Teos jaguneb kuude ossa ja vaatleb ehitismälestisi kui ürikuid (kultuursümboleid), maja probleemi ja ta arhitektuurset ajalugu,

Balti mõisaehitisi, endisi kindlustatud mõisaid või „maju“ ja siis eriliselt Balti härrastemaju 1750. a. tümber. Need osad on kirjutatud H. Pirangu poolt, kuna kuues osa puudutab pildikogus esitatud mõisate ajalugu, mille on koostanud dr. W. Eckert (Riia), arhiividirektor Oskar Stavenhagen (Rostock) ja dr. P. Johansen (Tallinna). Järgneb piltidekogu.

See, tehniliselt võrdlemisi hästi läbiviidud raamat ei rahulda meid siiski. Kõige pealt ei tundu H. Pirangu käsitus oodataval määral põhjalikuna, sest teos seab endale ülesandeks rahuldada mitte ainult laiemaid ringkondi, vaid ka spetsiaalsemat huvi. Autor läheb detailidesse süvenemata ühelt osalt teisele, annab küll mingi pildi, kuid siiski ebamäärase ja väheütleva. Tundub, et töö kallal pole palju vaeva nähtud, vaid ainet on lugejale tutvustatud üldjooneliste artiklitena. Võib-olla mingi ülevaatliku käsitusena Balti arhitektuurimälestiste ühest liigist oleksid need mõeldavad. Kuid üksikute arhitektuursete arenemisfaaside täpsam kirjeldus ja põhjuste vaatlus puudub, peale aine rühmitumise kolme ajajärku: 1200. a. kuni orduaja lõpuni, edasi kuni Põhjasõjani ja kolmandaks ajajärk Põhjasõjast maailmasõjani. Kaaluvam osa selles teoses ta säärasel kujul on mõisate ajalugu; eriti end. Eestimaa kubermangu alal asunute, teoses ettetulevate üksikute mõisate ajalood on head, mõnikord täiesti uusi andmeid toovad. See on dr. P. Johanseni teenus. Need ajalood peaksid selgituseks olema üksikute mõisate arhitektuursete omapärade tekkimisele, kui teos järjekindlalt põhjalik oleks. Nüüd kaob aga ka nende mõju teatud määral.

Mis puutub piltidekogusse, siis on siin loomulikult raamatu huvitavam osa, sest et juhib vaatajat sajandeid tagasi valitsenud, balti sakslastest elustatud õhkkonda ja näitab selgemalt kui mingi tekstkirjeldus maaomanikkude jõukust või vaesust, nende maitserikkust; see raamat ongi oma olemuselt juba baltisaksalik, ilma et see tendents kuskilgi avalikult pruugiks välja öeldud olla. Eesti mõisaist ja kirikumõisaist on käsitlust leidnud võrdlemisi suur hulk, kokku 42 mõisat vanematest maakondadest. On küll küsitav, kui võrra valik on õnnelik, kuid nähtavasti on seda ette dikteerinud, peale trükitehnoloogide põhjuste (mis mainitud) osalt ka ülesvõtete materjali kogumise viis ja vähesus. Peale juba mitmel korral ilmutatud on ülesvõtteid mõisamajust, mis esmakordselt trükkis ja algupärase välimuse tõttu piltidekogu märksa rikastavad. Peale Simuna, Viru-Nigula, Kaarma ja Muhu kirikumõisa, Äa, Audru, Eimtal, Küti, Nurme, Palmse, Vasula jne. mõisa on toodud ülesvõtteid ka mõisamajade sisemusest, kui Saastna mõisa saali laest, Löwe m. trepist, ustest, ahjustest mitmes mõisas. Üldiselt siiski on pildimaterjalis juhuslikkus ja eriti mõisate sisemise arhitektuurse kaunistuse ülesvõtete vähesus silmatorkav.

Nagu mainitud, paistab selle teose koostamine nagu mingi rutuga sündinud olevat; mis selle põhjuseks, jääb selgusetuks. Temaga on rohkem näidatud balti mõisnikkude mugavuse harrastamise kultuuri, mis sündinud meile väga hästi minevikust tuntud arvel, kui pakutud teaduslikku materjali. Ta pakub ka sellele kihile vahest idüllilisi mälestusi, kuid erapooletult vaatajat ei suuda ta kõita eriliselt oma eelmainitud juhuslikuse iseloomu tõttu pildimaterjalis ja oma pealiskaudse käsitusviisiga, välja arvatud osaliselt ajalooline kirjeldus.

On tähelepanev ka asjaolu, et teose väljaandmine on sündinud peaaesjalikult saksa ringkonna initsiatiivil ja väljaandjad pole nähtavasti kontakti astunud asutistega, kes harrastavad erapooletu tea-

dusliku vaatlemise näol samuti kohaliste mälestusmärkide uurimist. Kui seda vahest käesoleva vihu koostamisel veel eriliselt tarvilik polnud teha, siis muutuks see arhiivi laialdaste ülesannete tõttu paratamatuks teiste mälestusmärkide liikide kohta monograafiate ja koguteoste avaldamisel. Mõtleksin siin näiteks Tartu Ülikooli Kunstiajaloo-kabinetti. On ju autoril ses suhtes õigus, et ehitismälestised, mis on ajast enne Baltimaade jagunemist iseseisvaks üksikuiks rahvuslikeks riikideks, moodustavad teatud terviku liikides, välja arvatud etnograafilise iseloomuga ehitised ja esemed (taluehitised jne.), ja et käsitlused nende mälestusmärkide üle on vahest siis teaduslikud, kui neis võrreldakse kogu Baltimaade kohta käivat materjali. See rõhutab aga veel kord kontakti vajadust asutiste vahel, kes nii Eestis kui Lätis teostavad muinasmälestiste kaitset.

Siinjuures on nimetatav asjaolu, et H. Pirang peaaesjalikult vaid Lätis näeb teotsemist, mis suunatud mälestiste kaitsele. Ta ütleb, et nii Lätis kui Eestis olevat muinasvarade ja mälestiste kaitse arenenud iseseisvalt rahvuslikus suunas. Lätis olevat antud seadus välja ja asutud tegelikule kaitsele, kuigi puuduvad rahasummad, et suuremat osa kannatanud mälestisi päästa hävimast. Igatahes olevat Lätis algus tehtud, kuna Eesti ses suhtes taga seisvat. Meie teades on aga Eestis sel alal võrdlemisi kaugele jõutud; Eestis võeti vastu muinasvarade kaitseseadus varemini kui Lätis ja siin on suudetud juba mõndagi kaitsetvajavat eset parandada, uurimisi mälestiste alal toetada ja muinasvaru registreerida. Et praegu mitmed suuremad muinasvarad, nagu Tallinna linnamüürid mõnes kohas, Narva bastionid, mitmed mõisahooned, samuti Tallinnas ja Narvas mõned kunstiajalooliselt erilise väärtusega majad jne. hävimas, ei saa süüdistada muististekaitset teostavat asutist, kellel seks vajaminevad miljonilised summad puuduvad.

Nimetatud vihule järgnevad lubaduse järele II vihk, mis käsitleb Balti härrastemaju nende õitseajul 1800. a. ümber, ja III vihk, kus käsitletakse uuemat aega 1850. a. peale. Loodetavasti omandavad need juba põhjalikuma teadusliku käsitusviisi kui I vihk. Ka tahab „Gesellsch. f. Gesch. u. Altert.“ Riias välja anda „Tallinna linnapildi“ („Das Stadtbild Revels“). Meilgi peaksid vastavad asutised hoolitsema selle eest, et need võõral initsiatiivil valmivad teosed tuleksid võimalikult täielikumad; kuid just kodumaiste kitsamate mälestisterühmade ja üksikute mälestiste uurimise tulemuste avaldamisega peaks Eestiski algust tehtama. Seks on näiteks meie maa- ja linnakirik-ehitiste rühmitused kui ka üksikud linnad eriliselt tänuiliku materjaliga. Otse kadestamisväärt on meie naabrid üle lahe, kellel kehvema materjali juures säärased teosed ilmuvad kui näiteks Helsingis, 1926. a. J. Vikstedt'i poolt „Suomen kaupunkien vanhaa rakennustajidetta“. Eestis ootab veel rikkalik materjal avaldamist.

O. Litv.

Victor Mutt: **Võru alt Jakobstadi** (27. V.—5. VI¹). 1919). H. Laakmanni trükk Tartus 1927. a.

Mälestiste avaldamises ollakse meil võrdlemisi väga tagasihoidlikud. Isegi sündmusterikas Vabadussõda pole jätnud toleaegeiselt tegelasilt kuigi palju memuaarkirjandust järele. Võib-olla ilmub sellel alal pika-peale veel ühte-teist, kuid senise tempo järele otsustades ei või see

1) Raamatu kaanel on eksitav trükiviga: „5. VI^a asemel on seal „5. VII^a“. Raamatu esilehel on kuupäev õige. H. M.

tõus olla kuigi suur. Seepärast pakub iga kirjutis sellelt alalt kahtlemata palju huvi ja aitab selgitada mõndagi, mis muidu võiks jääda tumedaks. Väikese rikastuse Vabadussõja tegevusest lisaks senini ilmunud ülevaatele toob kahtlemata Victor Muti äsja ilmunud raamat „Võru alt Jakobstadi“.

Raamatu autor, kolonel Victor Mutt, oli Vabadussõja ajal meie II diviisi staabi ülem, kes elas läbi ja tegi isiklikult kaasa kõik selle diviisi head ning halvad päevad. Seepärast on ta väga hästi informeeritud kõigest diviisi tegevusest ja ta kirjutised võivad olla sisuliselt õiged ning kaaluvad.

Eelmainitud raamatus tahab autor selgitada ült huvitavamast aja-järku meie Vabadussõjast, ja see on Lõuna-Eesti ja Põhja-Lätimaa vabastamist punastest kesksuvel 1919. a., mil meie II diviisi osad sooritasid hulljulge läbimurde-retke Võru alt Jakobstadini.

Sõjakirjanikuna on V. Mutt vähe tuttav. Varemalt on ta avaldanud vaid üksikuid katkendeid vabadussõjast meie ajalehtede veergudel. Viimased sellelaadilised kirjutised Pihkva operatsioonist mais 1919 ilmusid alles mullu mitmes ajalehes korraga. Sellised kirjutised on jäänud ikkagi vestelisteks ning pealiskaudseiks, milledest ajaloolised faktid on olnud alati rikkalikult põimitud igasuguste isikuliste elamuste ja muljetega.

Autorilt aga nõuaksime küpsemat tööd ja seda täie õigusega. Esiteks, V. Mutt on meie vanemaid kindralstaabi ohvitseri, kellel seetõttu teoreetiline ettevalmistus sõjaasjanduse käsitlemiseks peaks olema küllalt soliidne; teiseks, ta vabadussõja-aegne tegevus võimaldas talle selge ülevaate kogu diviisi tegevusest, ja kolmandaks oli ju V. Mutt see, kes Vabadussõja lõppedes võttis enda peale ülesande, kirjutada II diviisi kohta ajalooline ülevaade. Viimase kokkuseadmiseks kasutas ta aastate kestel asjakohast rikkalikku arhiivmaterjali ja hoidis seda enda juures kuni Ameerikasse sõiduni.

Käesoleva raamatu ilmumist võisimegi arvata põlvnevat sellest arhiivmaterjalide uurimise ajajärgust, kuid asjata. Juba raamatu eessõnas selgitab autor selle saamisloogu, ja siit selgub, et töö on kirjutatud Tartus 1919. a. lõppnädalail, Eesti-Vene rahukonverentsi päevil. Samuti seisab raamatu lõpus teksti all selle valmimisaeg: „Tartus, XII 1919“.

Raamatu eessõna järele otsustades, mis kirjutatud New - Yorgis XI. 1926. a., on autor kaua kaalunud oma teose ilmutamist trükkis. Tervelt seitse pikka aastat on olnud selleks tarvis, et küsimust otsustada jaatavalt. Nii pikk kaalumisaeg on kahtlemata mõjunud positiivselt raamatu välismusse ja võib-olla osalt sisussegi, sest autoril oli võimalus korduvalt oma kirjutist kontrollida, seda mõneski asjas täiendada, parandada viimistella.

Käesolevaga ei kavatse me V. Muti tööd arvustada ega selle sisul pikemalt peatuda, küll aga tahaksime peatuda mõningal raamatus ettetuleval küsimusel, et neid ka omalt poolt valgustada ja oma arvamisi esitada.

Operatsiooni kirjelduse kohta peab üldiselt tähendama, et see on tehtud kaunis ülevaatlikult, lahingukäiku on katsutud kirjeldada tõepäraselt, olgugi et pisut pealiskaudselt.

V. Muti töö tuleb lugeda sisuliselt memuaarkirjanduse hulka. Siin ei saa ühineda autori arvamise, mis on toodud raamatu eessõnas ja kus autor käesoleva töö loeb sügav-ajalooliseks teoseks, milles käsitletud vaid külmi ning ajalooliselt tõsiseid fakte. Autor kahtlemata liialdab, kui ta oma 7 aasta eest kirjutatud töö veel kord läbi loeb ja siis raamatu eessõnas kirjutab: „Kuid muuta midagigi omas kirjutuses ei leia autor end õigustatud olevat: ainult sõjakäigu külmadele, kõigi isikliku tunnete vastu ükskõiksetele faktidele on ta rajatud.“ Selle väite lükkab raamatu sisu ise kõige paremini ümber, sest selge on igale lugejale, kuidas saab külmi fakte käsitleda, kui autor oma töös väga tihti kaob

luulelistesse unistustesse, annab täielise voli meeleoluliste elamuste kirjeldustele. Dokumentaalseid tõestusi operatsiooni kirjeldamiseks, neid külmil fakte leiamat aga võrdlemisi vähe. Me ei nõuagi, ei võigi nõuda Vabadussõja tegelastelt suurt erapooletust faktide hindamisel, kuid siin on autoril üleaarne oma erapooletust rõhutada, kus ta kõige selgemini on väljendanud just vastupidist.

Teine küsimus või õigemini esimese küsimuse tegelik näide on see, et autor, raamatu järele otsustades, loeb enese „Jakobstadi sõjakäigu juhiks“, kuid dokumentaalseid andmeid ei too ta selle väite tõestamiseks esile, mispärast selle väite tõepärasuses võib isegi asjatu kahtlus tekkida. Seesuguse dokumendi puudumisel raamatust võime aga kergesti arvata, et V. Mutt oli tol ajal ikkagi ainult diviisi staabi ülein, kes teotses diviisilemalt saadud juhtnõuad, tema näpunäidetel, ja väeosi võis staabiilem käsutada ainult diviisilema nimel, nagu seda tavaliselt nõuab staabiilema kutse eetika.

Pisut võõrastavatena paistavad V. Muti töös korduvad etteheited ülemjuhatusetele. Sellele heidetakse ette, et ta olevat viivitanud nõusoleku ja käskude andmisega Jakobstadi grupile edasilikumise sooritamiseks ja et edasilikumine Marienburist lõuna poole on vägede poolt ette võetud omal algatusel, kuid olukorra tungivail nõuded; seepärast oli ülemjuhatusete heakskiitmine operatsiooni jätkamiseks hädatarvilik. Aga ülemjuhatusete otsekohe ei tee vastavat korraldust, vaid see tuleb mõni päev hiljemini. Telseks heidetakse ülemjuhatusetele ka seda ette, et ta laskvat III diviisi asjatult seista koha peal, kuna selle edasilikumine Võnnu-Riia suunas oleks äärmiselt tarvilik. Samasuguse etteheite osaliseks saab III diviisi juhatuski.

Kas võib käesoleval juhul süüdistada ülemjuhatuset ja kas viimase tegevus on tõesti etteheite ära teeninud? Arvame, et mitte. Kui operatsiooni käiku hinnata nii, kuidas olud kujunesid selle kestel, siis paistab autoril õigus olevat: väed tungisid edasi, vaenlane põgenes igal pool võrdlemisi kergete lahingute tagajärjel, meeleolu ja tahtmist edasitungiks oli meie vägedel küllalt, kõik oli korras, puudus ainult ülemjuhatusete luba edasilikumiseks, millela ettevõtte oli ikkagi omavolliline; ja see luba saadi alles mõni päev hiljemalt, kui väed olid juba tunduvalt edasi liikunud.

Tõepoolest aga võime küsimust enam-vähem erapooletult hinnata siis, kui asetame endid käesolevaks juhiks ülemjuhataja olukorda. Kas oli ülemjuhatajal Marienburi-Jakobstadi operatsiooni kestel selge ülevaade sealselt vägede tegevusest, kas ta oli täpsalt informeeritud sealselt oludest? Arvame kindlasti, et mitte. Ainukeseks ülemjuhatusete informeerijaks oli V. Mutt, ja kui viimasel eneselt olid teated puudulikud, siis seda puudulikud olid nad loomulikult ülemjuhatusetele, kes asus Tallinnas. Oma raamatus tunnistab V. Mutt, et ta vägede tegevusest oli informeeritud ainult seevõrra, kui võrra ta suutis oma autologuga ümber sõites andmeid koha pealt koguda. Muud side- ja ühendusvahendid ei töötanud tol ajal üldse. Ainukeseks teadete kogujaks ja sideme pidajaks väe-osade ja kõrgemate staapide vahel oli „Jakobstadi sõjakäigu juht“ ise, kes sooritas mõne ringisõidu väeosades ja siis jälle tõttas värsketel uudistega Võrru. Kui võrrt hästi saadakse säära-kestes oludes olla informeeritud olukorrast, on kõigile arusaadav. Siit on ka arusaadav, et ülemjuhatus Tallinnas, kes sai vaid lühikesi traadi teel edasiantud teadaandeid Võrrust, oli sõjakäigust informeeritud puudulikult. Seepärast ei võinud ta ka enne olukorra selgumist anda oma lõplikku nõusolekut operatsiooni jätkamiseks sügavale vaenlase maale, missuguse operatsiooni nurjaminek oleks olnud meie vägedele raskeks hoobiks. Oli aga ülemjuhatusetele olukord selgunud, andis ta käsu operat-

siooni jätkamiseks Väina jõeni. Sellest tuleb järeldada, et V. Muti poolt ülemjuhatusesse tehtud etteheited ei ole küllalt põhjendatud.

Mis puutub etteheiteisse ülemjuhataja ja III diviisi juhatuse aadressil, siis peame ka siin pisut peatuma. Siin heidetakse ette, et III diviis on end üles pidanud väga passiivselt ega ole tunginud edasi Riia suunas kuigi intensiivselt. Kui arvesse võtta erinevat olukorda tol ajal III diviisi rindel, siis on veel väga küsitav, kas oleks selle diviisi edasilükkumine Riia poole toonud meie vägedele palju paremusi, võib-olla oleks olnud asjalugu hoopis ümberpöördukt. Juuni alguseks 1919 kujunes olukord Riia suunas meie kardetavaks. Juba 2. juunil tungisid landeswehrlased Ramotskisse, kust nad välja löid meie ülemjuhatusel all sõdiva läti rügemendi. Senise tegevusega hoidus III diviis konflikti sattumast landeswehriaga; kui aga nüüd viimane ise meie osadele kallale tungis, siis polnud mitte meie süüdi konflikti tekkimises. Ja seda meile oligi tarvis.

Teiseks, ei või öelda, et meie käsi sõjas landeswehrlastega oleks käinud niisama hästi sel juhul, kui meie väed oleksid tunginud edasi Riia poole. Igatahes palju raskem oleks meil sõdida olnud otse Riia külje all, kuhu meie vastased olid koondunud, kus meie väed oleksid asunud kaugel oma territooriumist ja baasist.

Kolmandaks, tol ajal alustas Riias kohalik läti Needra valitsus suurt kihutustööd meie vägede vastu. Lasti liikvele kuulujutud, nagu tahaksid eestlased kogu Lätimaa vallutada. Särherduste kuulujuttude vaigistamiseks osalt tuligi siinses tegevuses olla ettevaatlik.

Neil loendatud põhjustil on juba kaunis selge, et meie III diviisi teotse ettevaatlikult just olude sunnil, et mingit lubamatut passiivsust ülemjuhatuselt ega diviisi enda juhatusest. Kui siin aga V. Mutt teeb etteheiteid, siis tulevad need tema isiklikust olukorra-käsitusest ja üldise olukorra mittetundmisest või valesti hindamisest.

Piirdume tehtud märkustega ja lisame juurde, et raamat oleks saanud võrratult parem, kui autor oleks kirjeldanud enam üksikasjalikult tegevust, kui ta kirjutas oleks rajatud enam faktidele kui tunneteile.

Lõpuks ei saa kuidagi vaikides mööda minna ühest raamatu suuremast puudusest, mis tema väärtust märksa vähendab ja ta osalt isegi vastikuks teeb. See on raamatu keel. Kahjuks pole keelele mingit tähelepanu osaks saanud ei autorilt eneselt ega kirjastajaltki. Mõlemad on keelelise küsimuse unustanud. Tõesti, keeleliselt lohakamat tööd on viimasel ajal trükist vaevalt ilmunud. Kõige võimatum on just lauseehitus. Tihti paistab, nagu oleks kirjutatud vene keeles ja see kirjutis sõna-sõnalt tõlgitud eesti keelde. Lauseehituse raskepärasuse tõttu on vahel võimatu leida isegi mõne lause mõistet. Iseäranis raskepärane lausefõ konstruktsioon on autoril seal, kus ta jätab lihtsa tegevuse või sündmustiku kirjelduse ja kaob kõrgele luulevalda, tehes kõrgelennulist boheemlust. Näiteid sellel alal ei hakka ma siin tooma, — see saab igale selgeks, kui ta raamatu võtab ja kas või esimese lehekülje „Sissejuhatuses“ läbi loeb.

Vaatamata nendele puudustele on raamatul ka palju häid külgi. Raamat on välimuselt meeldiv, trükitud heal paberil, lisana on tal il. värvilist skeemi, mis tunduvalt kergendavad teksti lugemist ja sündmustiku jälgimist.

Raamatus kirjeldatud sündmustik juba üksi on seda väärt, et sellega tutvuda, et seda soovitada lugemiseks laiemale hulkadele. Iseäranis tähtis ja soovitav on sellega tutvuda neil noortel kodanikel, kes soovivad saada teenistuses soodustusi kaitsevõkete astudes, kus katsete kavas seisab teatavasti ka Vabadussõja tundmine. Niisama soovitame seda meie koolide ja kaitsevõe raamatukogudele.

H. Matson.